2 | 2015

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

OBSAH | *CONTENTS*

Studie | ***Studies***

ŽEMLIČKA Josef
„Právo knížete“ a „právo země“ jako pojmy staršího středověku 303
(“Ducal Law” and “the Law of the Land” as Concepts in the Late Middle Ages)

KUBEŠ Jiří
Jan Marek z Clary a Aldringenu jako vyslanec Leopolda I. u saského kurfiřtského dvora na konci 17. století 346
(Johann Marcus Count von Clary und Aldringen as the Envoy of Leopold I at the Saxon court of the Prince-elector at the End of the 17th Century)

VLHA Marek
“What is the Bohemian nation?” Geneze povědomí o českém národu ve Spojených státech amerických do počátku 20. století 381
(“What is the Bohemian Nation?” A Genesis of the Awareness of the Czech Nation in the United States of America up to the Beginning to the onset of the 20th Century)

HANNIG Alma
Friedensnobelpreis für Tomáš Masaryk? Ein Intrigenspiel 418
(Nobelova cena míru pro Tomáše Masaryka? Hra plná intrik)

HRUBOŇ Anton
Fašistický mýtus znovuzrodenia v kontexte ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany 454
(Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology of the National Fascist Community and the Nation’s Defense)

Recenze

Nová edice a zhodnocení Koldínových Městských práv 488
MALÝ Karel et al. (edd.)
Práva městská Království českého
(Ludmila Sulitková) 488

MALÝ Karel – ŠOUŠA Jiří (edd.)
Městské právo ve střední Evropě
(Marek Starý) 496

FERGUSON Niall
Civilization. The West and the Rest / Civilizace. Západ a zbytek světa
(Jaroslav Pánek) 505

BUDIL Ivo T.
Úsvit rasismu
(Markéta Křížová) 511

JAN Libor (ed.)
Dějiny Brna, sv. 2 – Středověké město
(Jan Mareš) 514

FÜLLENBACH OP Elias H. – MILETTO Gianfranco (Hrsg.)
Dominikaner und Juden. Personen, Konflikte und Perspektiven vom 13. bis zum 20. Jahrhundert / Dominicans and Jews. Personalities, Conflicts, and Perspectives from the 13th to the 20th Century
(Jakub Zouhar) 521

BŮŽEK Václav a kol.
Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty
(Tomáš Sterneck) 523

FEJTOVÁ Olga
Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru
(Ota Halama) 528

KOWALSKÁ Eva
Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí
(Olga Fejtová) 531

LISA Martina
Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges.
(Jana Hubková) 536

BROOK Madeleine
Popular History and Fiction. The Myth of August the Strong in German Literature, Art and Media
(Miloš Řezník) 538

CROŸ Jana
Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence
(Tomáš Malý) 542

KUKOWSKI Martin – BOCH Rudolf
Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG Chemnitz im Zweiten Weltkrieg
(Zdeňka Kokošková) 545

FRANC Martin – KNAPÍK Jiří
Volný čas v českých zemích 1957–1967
(Denisa Nečasová) 548

Zprávy o literatuře 552

Z vědeckého života | *Chronicle*

DUFKOVÁ Kateřina
Česko-lichtenštejnská komise historiků 592
(The Czech-Liechtenstein Commission of Historians)

český časopis historický

PÁNEK Jaroslav
Čestné členství Sdružení historiků ČR třem zahraničním bohemistům 596
(Honorary Membership of The Association of Historians of the Czech Republic for Three Foreign Czech Studies Researchers)

Nekrology

Jiří Kořalka (7. února 1931 – 30. ledna 2015) 604
(Magdaléna Pokorná)

Knihy a časopisy došlé redakci 611

Výtahy z českých časopisů a sborníků 611

český časopis historický

STUDIE

Fašistický mýtus znovuzrodenia v kontexte ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany

ANTON HRUBOŇ

ANTON HRUBOŇ: Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology of the National Fascist Community and the Nation's Defense
The paper aims to analyze the ideology of two most notable fascist organizations in the first Czechoslovak Republic – the National Fascist Community and Slovak Rodobrana. The paper focuses on the possibilities of using the methodology of so-called "the New Consensus" platform on interpreting the concept of generic fascism. Author, on the basis of "palingenetic myth" as a definitional core of fascist organization, tries to check the functionality of the core motive of this relatively new theoretical approach towards fascism in the Anglophone historiography. In the end he points out on the strengths and weaknesses of the influential concept defined by British historian Roger Griffin. The study offers new suggestions for the discussion on the field of fascist studies as well.
Key words: Fascism, Ideology, Comparative Fascist Studies, National Fascist Community, Rodobrana, Palingenetic Myth, Collapse, Rebirth, Czechoslovakia

Čo je to fašizmus? Túto zdanlivo jednoduchú, no v skutočnosti vnútorne nesmierne komplikovanú otázku si položil snáď každý historik, ktorý sa venoval dejinám

tohto fenoménu 20. storočia či aspoň úzko súvisiacim témam. Ak pod pojmom rozumieme politický smer založený Benitom Mussolinim, vieme ho definovať celkom presne. Problém však vyvstáva, pokiaľ termín *fašizmus* nechápeme ako nový prúd talianskej politiky, zrodený v špecifických podmienkach spoločensko-politického kvasu po Veľkej vojne, ale ako širšie pomenovanie pre označenie osobitého modelu politického správania. Svetoznámy historik a sociológ Robert O. Paxton charakterizoval fašizmus ako „spôsob politického konania, vyznačujúci sa obsesívnymi predstavami o rozklade spoločnosti, o národnom potupení, o tom, že národ sa stal obeťou, a kompenzačnými kultmi zjednotenia, sily a rýdzosti, v ktorých masová politická strana zložená z militantných nacionalistov nie príliš spokojne, avšak výkonne spolupracujúc s tradičnými elitami, opúšťa demokratické slobody a za pomoci spásneho násilia a bez akýchkoľvek etických alebo zákonných obmedzení sa usiluje o vnútornú očistu a vonkajšiu expanziu".[1]

Paxtonova siahodlhá poučka má jednu zásadnú chybu – obsahovo nezodpovedá charakteristikám mnohých strán a hnutí, ktoré na predchádzajúcich stranách svojej knihy vymedzil ako fašistické a súčasne je len jedným z celého radu univerzálne neakceptovaných pokusov o zadefinovanie fašizmu. R. O. Paxton zároveň s odvolaním sa na ďalšieho amerického historika Gilberta Allardycea fatalisticky konštatuje, že to vlastne ani nemá zmysel, pretože termín časom v historiografickej kultúre zovšednel a začal sa používať s nepriliehavou voľnosťou bez konkrétneho obsahu najmä ako hanlivý prívlastok.[2] Paxtonov interpretačný antagonizmus poukazuje na omnoho závažnejší problém, než je len protirečenie sebe samému: vypovedá o závažnej dileme troch generácií historikov, ktorá je dodnes apóriou modernej historickej vedy.

Fašizmus ako metodologický problém

Priekopník v oblasti *fascist studies*[3] Ernst Nolte postuloval vo svojej práci *Faschismus in seiner Epoche*[4] súbor kritérií, pri splnení ktorých organizáciu klasifikoval ako

1 Robert O. PAXTON, *Anatomie fašismu*, Praha 2007, s. 249–250.

2 R. O. PAXTON, *Anatomie*, s. 13; Gilbert ALLARDYCE, *What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept,* American Historical Review, Vol. 84, Washington DC 1979, Nr. 2, s. 367–388.

3 Pod týmto ustáleným anglickým výrazom sa v medzinárodnom slovníku historikov rozumie odborná produkcia, ktorá sa tematicky týka problematiky fašizmu, národného socializmu a radikálnych nacionalistických organizácií.

4 V anglickej mutácii *Three Faces of Fascism*; v českej *Fašismus ve své epoše*.

fašistickú: vyznávaný antikomunizmus, antiliberalizmus a antikonzervativizmus, preferovanie vodcovského princípu a úzke prepojenie so straníckou milíciou. Za poslednú podmienku pre zaradenie do galérie fašistických strán stanovil nárokovanie si na totalitnú moc (samovládu).[5] Nolteho koncepcia bola jedným z prvých pokusov o vytvorenie určitého hodnotiaceho vzorca, ktorý už čoskoro prekonala nová vlna interpretácií – od prúdu autorov, zaoberajúcich sa otázkou modernizácie v dejinách a sociologických interpretácií fašizmu, cez rôzne názorové prúdy a jednotlivcov s vlastnými originálnymi konceptmi. Tie boli častokrát holou antitézou predošlých prác bez snahy hľadať syntézu v podobe konsenzuálnej typizácie fašizmu, ba niekedy až militantným vymedzením sa voči E. Noltemu i ďalším bádateľom v oblasti fašistických štúdií.[6]

Uznávaný nemecký historik písal svoje dielo začiatkom šesťdesiatych rokov, teda necelé dve desaťročia od skončenia najstrašnejšieho konfliktu v doterajších dejinách. Akademická diskusia o nedávnych bezprecedentných udalostiach bola ešte len v zárodku. Nad triezvym vedeckým úsudkom stále triumfovali emócie i určitá neschopnosť vyrovnať sa s vlastnou minulosťou.[7] Otriasajúce vojnové zločiny historici predovšetkým v krajinách socialistického bloku s obľubou pripisovali anonymnému fašizmu, ktorý sa stal ekvivalentom absolútneho zla, varovnej deviácie spoločenského vývoja a hodnotovým antipólom povojnového sveta. Pod fašizmom noví držitelia moci rozumeli všetko, čo odporovalo novonastolenému spoločenskému poriadku. V štátoch, kde si mocenský monopol vybudovali komunistické strany, za fašistov nezriedka označovali všetkých politických rivalov a vnútorných nepriateľov, vrátane apoliticky orientovaných osôb či presvedčených demokratov. Minister vnútra Slovenského štátu Alexander Mach vo svojich spomienkach uvádza, akú absurdnú logiku uplatňovali v päťdesiatych rokoch vyšetrovatelia, keď ho vypočúvali v súvislosti s údajnou trestnou činnosťou básnika Jána Smreka: „Povedzte, je Smrek komunista? – Nie je. – Tak je fašista".[8] Hodnotiaci úzus v duchu hesla buď –

5 Milan KATUNINEC, *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*, Bratislava 2009, s. 67. Súčasne však treba podotknúť, že prakticky v rovnakom čase možno pozorovať vzostup záujmu o *fascist studies* aj v anglofónnom svete, menovite v súvislosti s vydaním diela Eugen WEBER, *Varieties of Fascism*, New York 1964.

6 Ondřej CINKAJZL, *Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu"*, Securitas imperii 17, Praha 2010, č. 2, s. 106–123.

7 Zložité hľadanie interpretačných vzorcov totalitnej minulosti zamestnávalo v 80. rokoch uplynulého storočia predovšetkým nemeckých historikov (tzv. *Historikerstreit*). Spomedzi slovenských prác problematiku najlepšie popisuje kapitola monografie: Eduard NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945–1990)*, Nitra 1995, s. 137–154.

8 Alexander MACH, *Z ďalekých ciest*, Martin 2008, s. 224.

alebo platil v tej najextrémnejšej podobe. Ako upozorňuje francúzsky historik François Furet, obdobná fatalistická dichotómia zasiahla v povojnovom období nielen krajiny východného bloku, ale aj západnej Európy „až do takej miery, že viedla k znovuzrodeniu imaginárnych fašizmov z potreby nájsť v nich inkarnácie fašizmu".[9] Abstrahovanie fašizmu našlo svoj odraz i v historiografii, pre ktorú bola typická terminologická nejasnosť a voľné narábanie s pojmami, závislé niekedy aj od dikcie politickej moci. Napriek vytváraniu nových a nových výkladov fašizmu bez námahy o aspoň rámcový interpretačný konsenzus, boli šesťdesiate roky bezo sporu dobou zrodu a profilácie komparatívnych fašistických štúdií ako nového tematického odvetvia historiografie. Vyrástla prvá generácia popredných osobností tohto prúdu, kam môžeme zaradiť veličiny ako Eugen Weber, Walter Laqueur, George L. Mosse, Juan J. Linz alebo Renzo De Felice.[10]

Určitú krízu fašistických štúdií sa podarilo prelomiť v anglofónnom prostredí americkému historikovi Stanleymu G. Payneovi začiatkom sedemdesiatych rokov, keď do stagnujúceho vedeckého diskurzu vstúpil s konštruktom *ideálneho typu*. S. G. Payne položil základy moderných komparatívnych *fascist studies* revitalizáciou Nolteho pokusov o vytvorenie vzorca *všeobecného fašizmu* (*generic fascism*) ako východiskovej platformy pre komparatistiku. V polemike s G. Allardyceom prijal jeho výhradu o nemožnosti deskriptívne pomenovať ideológiu fašizmu, avšak na druhej strane odmietol rezignáciu niektorých kolegov z odboru na identifikáciu istých spoločných znakov hnutí, označovaných v jeho koncepcii za fašistické.[11] Autori skeptickí voči konštruktu všeobecného fašizmu v podstate jednotne vychádzali z názoru, že interpretácia pojmu je jednoznačným odklonom od jeho pôvodného významu. Podľa nich sa do veľkej homogénnej množiny nepremyslene zlievajú všetky odrody strán a hnutí, stojace v opozícii k demokracii, liberalizmu a komunizmu, neprihliadajúc na dobový kontext a regionálne osobitosti. Strany a hnutia inklinujúce v rôznej miere k fašizmu podľa reprezentantov antikonštruktivistického prúdu rozdeľuje množstvo trecích plôch: ideologické podhubie, politické ciele, metódy politického boja, stupeň používaného teroru voči protivníkom, postoj ku kresťanstvu (v širšom zmysle k náboženstvu), postoj k štátoprávnemu postaveniu svojej krajiny, resp. k jej možnej územnej expanzii, miera ovplyvnenia

9 François FURET – Ernst NOLTE, *Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov*, Bratislava 2001, s. 35.

10 Constantin IORDACHI, *Comparative fascist studies. An introduction*, in: C. Iordachi (ed.), Comparative fascist studies: new perspectives, London – New York 2010, s. 8.

11 O. CINKAJZL, *Ke genezi,* s. 113.

fašizmom, prípadne národným socializmom, ich postoj k nim, atď. Preto ich násilné zlučovanie pod jeden zastrešujúci termín radikálne odmietli.[12]

Náročnosť klasifikácie organizácií, ktoré vznikali vo všetkých štátoch medzivojnovej Európy, si uvedomovala už súdobá politologická a právna veda. Československý právny teoretik Jan Kapras ml. po svojom niekoľkoročnom hĺbkovom výskume talianskeho fašizmu dospel k názoru, že „fašizmus je dítko slunné Itálie a t. zv. ‚fašismy' v jiných státech nemají nic společného se svým vzorem. Jsou to jen vnější formy, které převzaly tyto napodobeniny fašismu".[13] Povojnoví a súčasní historici by s viacerými Kaprasovými tézami akiste mohli polemizovať,[14] no v jednej zásadnej veci sa určite zhodnú. Fakticky žiadna z diskutovaných organizácií nebola bezvýhradnou kópiou Mussoliniho Národnej fašistickej strany (*Partito Nazionale Fascista* – PNF), ale naopak, odhliadnuc od niektorých prevzatých ideologických prvkov a programových bodov sa každá uberala svojráznym autonómnym vývojom. Tejto individualizujúcej interpretačnej línie sa do veľkej miery pridŕžali (a čiastočne stále pridŕžajú) hlavne nemeckí historici, ktorých je však problematické zastrešiť pod jednu historickú školu či neformálnu líniu.[15] Na rozdiel od nemeckého

12 G. Allardycea v polemike so S. Payneom v rôznej miere podporili Karl Bracher, Renzo De Felice, John Lukacs a ďalší. Stanley G. PAYNE, *A History of Fascism 1914–1945*, London 1997, s. 461.

13 Jan KAPRAS, *Fašismus*, Praha 1936, s. 40.

14 Za posledné desaťročia vzniklo v prostredí západnej Európy a Spojených štátov amerických obrovské množstvo monografií, štúdií a článkov venujúcich sa teoretickej analýze fašizmu. Komparácia pohľadov jednotlivých autorov by bola témou pre samostatné spracovanie, preto im nebudem venovať detailnejšiu pozornosť. Medzi najzásadnejšie knižné tituly patria najmä: Roger GRIFFIN, *The Nature of Fascism,* London 1991 (v štúdii citujem obsahovo identickú reedíciu R. GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, London 1996); R. GRIFFIN (ed.), *Fascism*, Oxford 1995; R. GRIFFIN, *International Fascism: Theories, Causes, and the New Consensus*, London 1998; Kevin PASSMORE, *Fascism: A Very Short Introduction,* Oxford – New York 2002; Constantin IORDACHI (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives,* London – New York 2010; James A. GREGOR, *Interpretations of Fascism,* Morristown 1974; Renzo DE FELICE, *Interpretations of Fascism,* Cambridge-London 1977; Wolfgang WIPPERMANN, *Faschismustheorien*, Darmstadt 1972; Juan J. LINZ, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder-London 2000; Roger EATWELL, *Fascism: A History,* London 2003; R. O. PAXTON, *Anatomie*; S. G. PAYNE, *The History*; Zeev STERNHELL: *The Birth of Fascist Ideology. From Cultural Rebellion to Political Revolution,* Princeton 1994.

15 Jednu z mála výnimiek predstavuje Wolfgang Wippermann, ktorý si osvojil koncept všeobecného fašizmu. R. GRIFFIN, *The primacy of culture. The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies*, in: C. Iordachi (ed.), Comparative fascist studies: new perspectives, London – New York 2010, s. 130. E. Niźňanský kategorizuje nemeckú historickú obec do dvoch základných skupín, ktoré sa vyprofilovali ešte koncom 60. rokov a dodnes majú zásadný vplyv. Z hľadiska komparatistiky použiteľnosť ich teórií oslabuje až príliš jednostranné zameranie na analýzu nemeckého národného socializmu. Tzv. intecionalisti identifikujú politiku nacistického

prostredia, v anglofónnej vedeckej komunite prebiehala diskusia o fašizme v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch súbežne na pozadí širšie postavenej tézy, či bol fašizmus revolučným alebo kontrarevolučným zjavom politickej scény 20. storočia a či mal charakter modernizačnej inovácie alebo, naopak, predstavoval kontramodernizačný element, usilujúci sa o návrat spoločenských vzťahov do paternalistickej podoby z čias feudalizmu. Teoretické dišputy anglofónnych historikov priniesli nové sumy poznatkov i nové perspektívy, z akých sa dá na fašizmus pozerať.[16]

Inšpirovaný týmito diskusiami sformuloval britský historik Roger Griffin začiatkom deväťdesiatych rokov doposiaľ najinvenčnejšiu modernú teóriu fašizmu, vychádzajúc z prác nestora *fascist studies* S. Paynea, ale aj ďalších autorov ako James A. Gregor, G. L. Mosse či Zeev Sternhell. Griffinov model, ktorý český historik Ondřej Cinkajzl výstižne pomenoval kreatívnou syntézou, rovnocenne zaraďuje fašizmus popri konzervativizme, liberalizme a marxizme medzi „veľké" ideológie modernej epochy[17] a prekonáva tak Nolteho antipólové chápanie fašizmu.[18] Payneovu rozsiahlu ideáltypickú analýzu fašizmu R. Griffin podstatne sprecizoval a fašizmus zadefinoval ako politickú ideológiu, ktorej *mýtické jadro* tvorí v rôznych permutáciách *palingenetická forma populistického ultranacionalizmu*.[19] Práve zvýraznený konštrukt mýtu[20] palingenézy (znovuzrodenia) zohráva v jeho inter-

Nemecka ako jednoznačný priemet Hitlerovho svetonázoru do praxe. Ich oponenti, tzv. *funkcionalisti* (alebo tiež *štrukturalisti*) tvrdia, že politika Tretej ríše nemala vopred určený centrálny plán a utvárala sa postupne, keď jedno strategické rozhodnutie funkčne nadväzovalo na druhé. E. NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie*, s. 119–120.

16 Za všetky publikácie treba vyzdvihnúť priekopnícke dielo E. WEBER, *Varieties of Fascism*, New York 1964, na ktoré nadviazali práce J. A. GREGOR, *Interpretations of Fascism,* Morristown 1974; Walter LAQUEUR (ed.), *Fascism: A Reader's Guide,* London 1976; Renzo DE FELICE, *Interpretations of Fascism,* Cambridge-London 1977; George L. MOSSE (ed.), *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*, London 1979; Stein Ugelvik LARSEN – Berndt HAGTVET – Jan Petter MYKLEBUST (ed.), *Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascism,* Bergen 1980. Popri historikoch z anglofónneho prostredia však treba uviesť aspoň dve práce z nemeckého prostredia, a to Ernst NOLTE (ed.), *Theorien über den Faschismus,* Köln-Berlin 1967, a Wolfgang WIPPERMANN, *Faschismustheorien,* Darmstadt 1972.

17 O. CINKAJZL, *Ke genezi*, s. 114.

18 E. NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie*, s. 103. Hodnotenie fašizmu ako reakcie na boľševizmus E. Noltemu v minulosti vytýkali viacerí historici, medzi nimi napríklad už spomínaný F. Furet. Podľa Fureta sa fašizmus naopak vymanil z osídiel kontrarevolúcie (reakcie na fašizmus) a sám sa stal hybnou silou, *akciou* a nie *reakciou*. F. FURET – E. NOLTE, *Fašizmus a komunizmus*, s. 103.

19 R. GRIFFIN, *The Nature*, s. 32.

20 Pod pojmom *mýtus* budem v štúdii ponímať takú naráciu, ktorá človeku odpovedá na základné otázky jeho existencie a budúcnosti. Český kultúrny antropológ Ivo T. Budil o funkcii mýtu v živote spoločnosti píše: „V mýtu nacházela pravda svůj výraz přístupný všem naslouchajícím členům společenství. Zjevená pravda ve formě mýtu byla podpořena autoritou božstva, kterým

pretácii kľúčovú rolu. R. Griffin vychádza z tézy, že človek sa po Veľkej vojne ocitol na prahu novej Európy osamotený a vnútorne rozorvaný: stará Európa sa rozpadla vo víre prvého globálneho konfliktu 20. storočia a spolu s ňou aj všetky hodnoty, spoločenská hierarchia, zaužívané vzorce správania a istoty. Pod tlakom tejto dezorientácie v novom svete sa človek stotožňuje s predostieraným obrazom svetlejšej budúcnosti a prijíma fašizmus ako únik pred úpadkom spoločnosti, ktorý rámcujú hospodárske, sociálne a politické problémy a obraz národnej potupy všadeprítomným nepriateľom a domácimi zradcami. V krajnej núdzi tak jednotlivec akceptuje fašistickú víziu spásy, duchovné zmŕtvychvstanie svojho národa i seba samého ako jeho neoddeliteľnej súčasti. Proces „povstania z popola" je pritom podľa R. Griffina silne revolučný a vytvára novú, dovtedy nepoznanú *politickú kultúru*.[21] Postulovanie palingenetického mýtu znamenalo v metodológii komparatívnych *fascist studies* prelomový moment. Griffinovo základné dielo *The Nature of Fascism* sa prirodzene stretlo aj s kritikou, no celkovo vyvolalo mimoriadne pozitívny ohlas. Za posledné dve decéniá si jeho koncepcia našla v historickej komunite početný rad stúpencov. Vďaka tomu, že sa Griffinov model vo vedeckej komunite presadil a zakorenil ako metodologické východisko mnohých prác, možno dnes hovoriť už i o samostatne vyprofilovanej línii tzv. *Nového konsenzu* (*the New Consensus*).

Napriek módnosti Nového konsenzu by nebolo korektné pristupovať k problematike fašizmu len z jeho teoretických pozícií a interpretačných základov. Viacerí autori poukazujú na fakt, že Griffinova metodológia síce predstavuje funkčný nástroj pri komparatívnej analýze ideológií, prípadne tzv. ranných štádií hnutí, no nedokáže už plasticky postihovať ich dynamiku v interakcii s vonkajšími vplyvmi – obzvlášť, keď sa *fašistické* hnutia transformujú z periférnych spolkov na vládne alebo priamo samovládnuce politické strany. Univerzálna nepružnosť konceptu však neznamená, že by historici, resp. sociálni vedci mali zanevrieť na akékoľvek pokusy fašistické organizácie s jeho pomocou aspoň identifikovať. Bez adekvátneho typizačného nástroja sa totiž pred nami otvára inak nezodpovedateľná otázka, kde je vlastne hranica medzi *nacionalistickými* a *fašistickými* organizáciami. V česko-slovenskej historiografickej kultúre sa tomuto terminologickému vymedzeniu systematicky nevenovala pozornosť a pojmoslovie pre ich charakteristiku bolo utvárané

byla tlumočena, nebo v pozdějších kulturách svatými knihami, například biblí nebo koránem, inspirovanými Bohem." Ivo T. BUDIL, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha 2003, s. 397–398. Vo fašistickej strane, resp. režime funkciu božstva substituoval vodca (stranícka elita) a sväté knihy zasa ideologické spisy, prípadne zjednodušený kódex základných hesiel na štýl biblického Desatora.

21 R. GRIFFIN, *The Nature*, s. 38.

viac-menej intuitívne.[22] Československo ale predsa nemohlo po prvej svetovej vojne koexistovať izolovane, odtrhnuté od kontextu európskeho vývoja a nové ideové trendy ho zákonite nemohli obísť. Bol teda fašizmus iba exkluzívne talianskym špecifikom alebo, ako tvrdí R. Griffin, v rôznych národných permutáciách prenikol a jestvoval aj mimo Apeninský polostrov? Na príklade rozboru ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany, dvoch organizácií pôsobiacich v medzivojnovom Československu, ktoré sú historiografiou považované za fašistické alebo aspoň fašizmu najbližšie,[23] sa pokúsim demonštrovať silné stránky Griffinovho modelu, zdôrazniť význam konštruktu všeobecného fašizmu pre komparatistiku a v závere poukázať na jeho slabiny. Vonkoncom nie je mojím cieľom aspekty skúmanej problematiky umelo vsádzať do konštruktov Nového konsenzu, a tak sugestívne dokazovať ich bezproblémovú funkcionalitu. Základnú definíciu konštruktu fašizmu pojmem v súlade s Griffinovými odporúčaniami len pre heuristické a komparatívne účely, pričom zámerne ponechám otvorenú otázku, ako (česko)slovenský fašizmus „správne" metodologicky uchopiť.

22 Napríklad Ivan Kamenec vo svojich prácach často používa výraz termín *fašizoidné*, prípadne *fašizujúce* hnutie. Ivan KAMENEC, *Prenikanie fašistickej ideológie a organizácií Národnej obce fašistickej do slovenského politického života v medzivojnovom období*, Historické štúdie XXIV, Bratislava 1980, s. 84.

23 V tomto hodnotení sa zhodujú prakticky všetci autori, ktorí sa medzivojnovým fašizmom v Československu vo svojom výskume alebo aspoň v kontexte iných tém zaoberali – zo slovenských autorov menovite Ivan Kamenec, Vojtech Kárpáty, Jaroslava Roguľová, Miloslav Čaplovič i autor tejto štúdie. Bližšie pozri práce: I. KAMENEC, *Prenikanie*; I. KAMENEC, *Vývoj a špecifické črty slovenského fašizmu v medzivojnovom období*, in: Sborník k problematice dějin imperialismu, Díl 2, Praha 1978, s. 281–297; V. KÁRPÁTY, *K niektorým aktivitám Národnej obce fašistickej na východnom Slovensku*, Annales historici Presoviensis 6, Prešov 2006, s. 373–384; Jaroslava ROGUĽOVÁ, *Slovenská národná strana 1918–1938*, Bratislava 2013; Miloslav ČAPLOVIČ, *Branné organizácie v Československu 1918–1938 (so zreteľom na Slovensko)*, Bratislava 2001; A. HRUBOŇ, *Bankrot veľkých vízií: Národná obec fašistická a Slovensko (1926–1938)*, in: P. Mičko – M. Šmigeľ – M. Syrný (ed.), V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918–1948, Krakov 2013, s. 37–67. Z českých historikov treba spomenúť najmä Tomáša Pasáka a jeho dodnes neprekonanú prácu: Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999; monografiu Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011; ale tiež zaujímavú anglickú prácu David KELLY, *The Czech Fascist Movement 1922–1942*, Boulder 1995 a mnohé ďalšie práce od Václava Pešu, Roberta Kvačeka, Evy Fargašovej, Magdy Habrmanovej, Miroslava Gregoroviča, Pavla Kotlána, Milana Nakonečného a iných. Pozoruhodnú diskusiu o fašizme v stredoeurópskom prostredí priniesol českej historickej obci pravdepodobne menej známy zborník *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*, Bratislava 1969, ktorý si nezaslúži byť opomenutý najmä pre jeho komparatívny prístup.

Národná obec fašistická a jej „plán spásy"

Národná obec fašistická (NOF) bola najväčšou československou politickou stranou, ktorá sa hlásila k fašizmu. Oficiálne vznikla v marci 1926 ako produkt fúzie troch menších zoskupení (*Národní hnutí, Červenobílí*, *Československí fašisté*).[24] V čase vzniku NOF nemala, podobne, ako mnohé ďalšie hnutia podobného typu v Európe, žiaden prepracovaný program, ani ideologický rámec. K ich formulovaniu dochádzalo doslova za pochodu, odrážajúc sa z pôvodných heslovitých téz jej predchodkýň z prvej polovice dvadsiatych rokov. NOF trpela nedostatkom zdatných teoretikov vo svojich radoch, ktorí by dokázali vytvoriť ucelenú a hutnú ideologickú koncepciu. Fašisti takýto rámec potrebovali predovšetkým z pragmatických dôvodov: ak sa chceli odlíšiť od iných, štandardných a v tej dobe už etablovaných strán, museli priniesť do domácej politiky novú, dovtedy nekonvenčnú *ideovú esenciu*[25], nový mýtus. Bezmyšlienkovitý import cudzích doktrín a ich adaptovanie pre svoje potreby by bolo v kontexte danej politickej reality iba polovičatým riešením. V roku 1926, keď strany naprieč celým politickým spektrom mali v zásade všetky sociálne vrstvy oprávnených voličov prerozdelené, predstavovalo jedinú nádej na úspech prísť na scénu s revolučnými myšlienkami, ktoré by dokázali strhnúť masy, sklamané z vývoja v prvých ôsmich rokoch Československej republiky a vyvolať v spoločnosti to, čo R. Griffin nazýva prechodom k alternatívnej forme modernity: oživením populistických ideí prostredníctvom nových elít poraziť kultúrnu hegemóniu starých, dekadentných hodnôt a nahradiť ich hodnotami úplne novými. Projekt tejto novej modernity prezentuje fašistické hnutie navonok ako očistné, nadtriedne a pokrokové (avšak v kontradikcii k marxistickému a liberalistickému ponímaniu pokroku), spája ľudí do národnej komunity na čele s novými osobnos-

24 Bližšie k procesu konštituovania NOF pozri Pavel BALOUN, *Vznik českého fašismu (1921–1926)*, Historie – otázky – problémy, roč. 2, 2010, č. 1, s. 63–83.

25 Pojem *ideová esencia* neponímam vo filozofickom význame ako podstatu, ale ako špecifický modernizačný prvok pankontinentálneho rozmeru; ako „príchuť", ktorá ovplyvnila, prípadne modifikovala politické ideológie a programy jednotlivých strán, a teda aj politickú kultúru v krajinách vôbec. Analogickú ideovú esenciu k charakteru ideovej esencie fašizmu môžeme identifikovať napríklad v idei Veľkej francúzskej revolúcie. Francúzska revolúcia pôvodne určite nemala za cieľ, aby jej myšlienky boli exportované do jednotlivých krajín kontinentu, a tak postupne položili stavovskú spoločnosť v celej Európe. Svojou revolučnou náplňou si však ako ideová esencia dokázali získať internacionálny ráz a priamo ovplyvniť ďalšie revolúcie v prvej polovici 19. storočia.

ťami hrdinských vlastností a ušľachtilých ideí, ktoré si vytvárajú exkluzívny nárok zachrániť národ pred totálnym úpadkom a morálnou skazou.[26]

NOF sa týmto krédom pri utváraní ideologických a programových základov strany riadila, hoci si to ich tvorcovia zrejme neuvedomovali a v tejto prípravnej fáze mýtus utvárali rýdzo živelne. Vytvorený rámec ideológie ako konečný produkt tohto procesu vychádzal z princípu, ktorú nemecký filozof Georg W. F. Hegel a neskôr marxisti vysvetľovali vo svojej koncepcii dialektickej negácie. Dialektická negácia predstavuje antitézu k „starému", avšak vychádza z jeho progresívnych momentov, nevyhnutných pre vývin, nadväzuje na ne a dopĺňa ich tak, že výsledná syntéza bude pokrokovým skĺbením „starého" a „nového".[27] NOF – a vlastne aj jej priame predchodkyne – sa vždy profilovali ako hnutia štátotvorné, teda plne rešpektovali ČSR ako svoju vlasť, za ktorú boli fašisti v prípade ohrozenia ochotní položiť životy.[28] Pochvalne hodnotili niektoré jej politické a kultúrne výdobytky a potenciál stať sa akousi druhosledovou veľmocou strednej Európy. Na druhej strane, fašisti absolútne odmietali politický systém prvej republiky – od vtedajšej podoby parlamentarizmu, cez systém volieb až po hospodársku politiku štátu. Akceptovanie z hľadiska NOF pozitívnych zjavov, prítomných vo verejnom živote a implementácia radikálnych novôt v oblasti fungovania štátu (z veľkej časti kopírujúcich model fašistického Talianska) tvorili základnú smernicu pri formovaní ideológie NOF, jej programu a mýtu „nového úsvitu" pre československú spoločnosť.

Na tomto mieste sa nemožno vyhnúť polemike s časťou historiografie, podľa ktorej fašizmus ako taký žiadnu ideológiu ani program nemal a bol iba obyčajným reakčným hnutím. V tomto zmysle sa vo svojej publikácii *Kdo jsou a co chtějí fašisté* z roku 1932 vyjadril na adresu NOF jej kritik Václav Osvald: „Program našich fašistů. To je to nejslabší, co fašisté mají. Po pravdě řečeno, hlavy si s programem (...) ani nelámou. Mluví tak, jak se to lidem líbí."[29] Chameleónska schopnosť fašistov meniť rétoriku podľa aktuálnych potrieb mala univerzálny rámec. Osvedčená stratégia kombinovania zdanlivo protichodných nacionalistických a socialistických

26 Vzťah fašizmu a modernity R. Griffin veľmi detailne rozpracoval v novšej práci R. GRIFFIN, *Modernism and Fascism: the Sense of Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke 2007.

27 Stanislav BALÍK – Michal KUBÁT, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 127; Vlastimil BRYCHNÁČ a kol., *Marxisticko-leninská filozofia*, Praha 1983, s. 91.

28 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) Zemský odbor bezpečnosti (ďalej ZOB) II., č. 315–214–3. Rezolúcia Ústredného Výkonného výboru NOF vláde Československej republiky z 31. 3. 1938.

29 Václav OSVALD, *Kdo jsou a co chtějí fašisté*, Praha 1932, s. 11.

hesiel a ochota ich operatívne modifikovať v záujme dosiahnutia stanoveného cieľa patrila do základného arzenálu fašistických hnutí v celej Európe. To však automaticky neznamenalo, že fašisti žiadnu ideológiu nevyznávali a nedisponovali žiadnym vlastným uceleným programom.

Je ale faktom, že prepracovanú stranícku doktrínu funkcionári NOF pri zakladaní strany nepovažovali za nutnú. Za prvé významnejšie teoretické dielo československého fašizmu možno považovať až publikáciu *Stavovská demokracie Národního státu* od hlavného predstaviteľa NOF Radolu Gajdu. Gajda túto „bibliu" strany koncipoval za pomoci iného popredného činiteľa NOF Jiřího Branžovského v priebehu roku 1933, teda vyše sedem rokov po založení organizácie. Ako v jej úvode R. Gajda napísal, „kniha nechce se honositi teoretickými vědeckými aspiracemi, nýbrž je souborem myšlenek a názorů, k nimž jsem došel sledováním celého vývoje věcí, analysou všech složek".[30] V súvislosti s touto Gajdovou poznámkou treba poznamenať, že vodca NOF skutočne nikdy nebol mimoriadnym teoretikom, rečníkom, ani *homo politicus*. Táto skutočnosť viacmenej vyplývala z jeho niekdajšej kariéry profesionálneho vojaka, bývalého generála československej armády a légií v Rusku, kde sa ako veliteľ vyznamenal v slávnej bitke pri Zborove a neskôr v bojoch proti boľševickým vojskám na rozľahlých sibírskych pláňach.[31] Gajdovu kariéru však ponechajme bokom a obráťme svoju pozornosť na jeho prínos pre teoretickú bázu NOF.

Ako upozorňuje E. Nolte, paradigmy jednotlivých „národných" fašizmov nie sú poznateľné bez poznania intelektuálneho vývoja ich vodcov. Hitlerovo myslenie zostávalo od napísania *Mein Kampf* v podstate nemenné a vo svojich základných dogmách nezávislé na turbulenciách nemeckého národného socializmu. Mussoliniho ideový svet bol na rozdiel od Hitlerovho jednoznačne kujnejší; vytváral sa postupne, prakticky až do konca *Ducheo* kariéry (po roku 1943 sa napríklad ako hlava Talianskej sociálnej republiky revíziou fašistických mechanizmov fungovania hospodárstva vrátil ku svojim socialistickým začiatkom).[32] Ak lídri Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – NSDAP) a PNF ideológiu a program svojich strán aktívne vytvárali alebo na tomto procese aspoň významne participovali, o R. Gajdovi to neplatilo.

30 Radola GAJDA, *Stavovská demokracie Národního státu,* Praha 1934, s. 6.
31 R. GAJDA, *Moje paměti*, Praha 1924.
32 Ernst NOLTE, *Fašismus ve své epoše*, Praha 1999, s. 60. K počiatkom kariéry B. Mussoliniho pozri Pierre MILZA, *Mussolini*, Praha 2013, s. 126–215.

R. Gajda funkciu vodcu NOF prevzal počas jej historického zjazdu, usporiadaného v Brne v prvých januárových dňoch roku 1927.[33] Snemovanie fašistických delegátov malo svoj zásadný význam nielen z hľadiska personálnych zmien a doformovania organizačnej štruktúry, ale aj vyjasnenia niektorých ideových problémov. Účastníci rokovaní síce deklaratívne zdôraznili zotrvanie NOF v pozícii autonómneho politického klubu,[34] no prijatými reformami ju fakticky povýšili na subjekt so všetkými atribútmi politickej strany.[35] V hlavnom referáte snemovania R. Gajda vytýčil základné smernice pre činnosť NOF. Z Gajdových úst nezazneli žiadne nové revolučné apely; išlo viac-menej o zosumarizovanie a spresnenie téz, ktoré fašisti hlásali už predtým.[36] Najznámejšej postave prvorepublikového československého fašizmu tak pripadla rola suchého interpretátora politického konceptu, ktorý dostal takpovediac „do daru" (i keď s ním bezpochyby súhlasil a neskôr ho nikdy zásadne nerevidoval).

Ideológia NOF, ktorá v konkrétnom prípade zároveň do veľkej miery predstavovala aj stranícky program, vychádzala zo základov československého nacionalizmu, doplneného o niektoré prvky talianskeho fašizmu. V žiadnom prípade nebola jeho prostoduchým derivátom a napriek istým priemetom si zachovávala vysokú mieru originality. Za trinásť rokov existencie NOF nevyšla žiadna práca teoretická rangu *Mein Kampf*, ktorá by vytyčovala idey strany v komplexnej podo-

33 R. Gajda pri príležitosti svojho zvolenia za vodcu NOF pred prítomnými predniesol nasledovné slová: „Byl jsem vyzván, abych jako vůdce přijal funkci v řadách vašich. Já tak činím! Jako voják nemohl jsem přijati tuto funkci, poněvadž se to příčilo vojenským předpisům. Byl jsem s Vámi jen duchem. Dnes, když nejsem vázán vojenskými předpisy, přijmám a půjdu s Vámi proti všem! Bylo řečeno: vývoj věcí jde nalevo! Já tvrdím, že to není pravda, ale pro nás nehraje tato otázka žádnou roli. My máme jedinou směrnici: Blaho vlasti budiž naším nejvyšším zákonem. A dle této směrnici chci já jíti. Tak Vám slibuji, bratři!" Marek SUCHÁNEK, *Národní obec fašistická na Moravě v letech 1926–1938*, Studia historica Brunensia, roč. 57, Brno 2010, č. 1, s. 37.

34 Organizácie, ktoré sa roku 1926 zoskupili do Národnej obce fašistickej, charakterizované českou historiografiou ako *protofašistické*, vznikali pôvodne na báze voľných debatných krúžkov. Boli otvorené pre priaznivcov a funkcionárov všetkých politických strán s výnimkou socialistov.

35 Pritom ešte úvodný Gajdov rozkaz sa od povýšenia NOF na politickú stranu rázne dištancoval: „N.O.F. nebude politickou stranou ve smyslu dnešních politických stran a teprve situace v budoucnosti určí další prostředky boje, o kterých dnes nelze říci jaké budou. V každém případě zůstane N.O.F. samostatným hnutím ideovým jako dosud, čímž jest zároveň řečeno, že N.O.F. nesmí také býti odnoží ani nástrojem kterékoliv politické strany. Bude pracovati k sjednocení národních prvků, nikoli však přes politické strany, nýbrž od hlavy k hlavě." Národní archiv (ďalej NA) Praha, f. Prezidium Ministerstva vnitra (ďalej PMV), č. 225–1024–1. Rozkaz č. 1 z 5. 1. 1927.

36 K raným prácam o fašizme českej proveniencie patria: Jan REICHMANN, *Fašismus*, Praha 1923; Otakar LEBLOCH, *Fašistický stát,* Brno 1927.

be. Keďže ich v úplnosti nerozvinul ani spomínaný Gajdov spis *Stavovská demokracie Národního státu*, pri analýze ideológie československého fašizmu je nutné opierať sa o viacero zdrojov z prostredia NOF a reflektovať ju v dynamike metamorfóz dvadsiatych a tridsiatych rokov.

NOF sa v novoschválenom organizačnom poriadku definovala ako voľné politické združenie Čechov, Slovákov a iných Slovanov, obývajúcich ČSR.[37] Cieľom fašistov bolo vybudovať silný národný štát[38] s rozhodujúcim postavením štátotvorných národov, t. j. Čechov a Slovákov. Nacionálnu individualitu oboch národov rešpektovali; oveľa problematickejšie to však vyzeralo vo vzťahu k menšinám. Sledujúc politické správanie NOF možno skonštatovať, že hoci jej rétorika mala ostrý protinemecký a protimaďarský podtón, zďaleka voči týmto minoritám nevystupovala tak verbálne agresívne, ako voči Židom. V tridsiatych rokoch po zákaze odnože NSDAP v ČSR dokonca pozorujeme určité snahy fašistov o získanie podpory Nemcov a Maďarov žijúcich v Československu.[39] Židia, naopak, stelesňovali nenávidených nepriateľov Gajdových prívržencov a akákoľvek forma ich integrovania do štruktúr NOF nepripadala do úvahy. Fašisti im zazlievali údajný nosný podiel na sociálnych a ekonomických problémoch štátu, ovládnutí národného hospodárstva a naakumulovaní finančného kapitálu mimozákonnými praktikami. Protižidovské vyjadrenia, články a sústavne živená floskula o „nosatých cudzopasníkoch" patrili k rutinnej slovnej výbave rečníkov a redaktorov periodík NOF. V porovnaní s vývojom v Taliansku bol fašistický antisemitizmus v ČSR citeľnejší, no k žiadnym systematickým pogromom či podobným organizovaným pohonom po vzore nacistických perzekúcií nedošlo.[40] Protižidovská orientácia NOF bola jednou z hlavných diferencií medzi československým a talianskym fašizmom a súčasne argumentačným podkladom pre postupne kreovaný a stupňovaný mýtus o okupá-

37 ABS Praha, f. ZOB II., č. 315–214–1. *Organisační a jednací řád Národní obce fašistické,* Praha: b. v., b. r., s. 3.

38 R. Gajda štát definoval ako „zájmově-citové společenství lidí, řízením společného národního osudu spojených ku životu na daném státním území, jehož úkolem je poskytnouti národnímu celku v každém jeho jedinci plnou možnost nejlepšího vyžití po stránce hmotní i mravní". Základnú stavebnú jednotku spoločnosti v rámci štátu tvorila v ideológii NOF rodina, pretože bez nej by nemohol jedinec existovať. R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 47–48.

39 Na rozdiel od československého fašizmu B. Mussolini od počiatkov vychádzal v otázke chápania vzťahu národa a štátu z etatistického princípu: nie národ tvorí štát, ale štát tvorí národ. *Duce* pod národom nerozumel etnickú kategóriu, ale fakticky etatistickú spoločnosť, ktorej štát dodáva vedomie mravnej jednoty, vôle, a teda naozajstnej existencie. Benito MUSSOLINI, *Řeči o Itálii a fašismu,* Praha 1935, s. 197.

40 Prirodzene, treba podotknúť, že NOF sa na rozdiel od nemeckých nacistov nikdy nedostala k moci.

cii hospodárskej a politickej sféry života v ČSR Židmi. Na rozdiel od československých fašistov B. Mussolini antisemitizmus a rasizmus zavrhoval a považoval ich za primitívne eugenické kastovníctvo. V zbierke rozhovorov so známym nemeckým žurnalistom a spisovateľom Emilom B. Ludwigom[41] sa vyjadril: „Ovšem, že už nejsou žádné čisté rasy, i židi už jsou pomíšeni. Právě ze šťastného pomíšení vyšla často síla a krása národa... Nikdy neuvěřím, že se více nebo méně cenná rasa dá biologicky dokázat. (...) Antisemitismus v Itálii neexistuje. (...) Židovští Italové[42] se vždy osvědčili jako občané a statečně se bili jako vojáci. Zaujímají vynikající místa na universitách, v armádě, v bankách...“[43] Každodenný život, ani prijímaná legislatíva vo fašistickom Taliansku až do konca tridsiatych rokov *Duceho* zhovievavosť k málopočetnej židovskej komunite skutočne nijako nepopierali. Neskoršia degenerácia tolerantného prístupu, vzostup antisemitizmu a zakotvenie rasových kritérií v talianskom zákonodarstve historici považujú vo všeobecnosti skôr za dôsledok zbližovania Talianska s nacistickým Nemeckom než za prirodzenú revíziu fašistickej ideológie.[44] Naopak, československý fašizmus konštantne doslova prekypoval protižidovským podfarbením. Pestovaný obraz Žida ako príčiny sociálnych problémov fašisti s obľubou využívali i v priestore Slovenska, ktoré veľmi výrazne zasiahla Veľká hospodárska kríza. „Máme Slovensko oslobodené na papieri, hospodársky však tu panujú len cudzinci, Maďari a hlavne židia! A títo sú tak drzí, že sa ani nepokúšajú naučiť sa štátnemu jazyku. Aká je to podívaná, keď našinec prijde do židovského obchodu a sám začína brebendiť nemecky, len aby sa zapáčil židovi!“,[45] napísala začiatkom tridsiatych rokov *Stráž říše*, ústredný tlačový orgán NOF.

Rovnakou slovnou ofenzívou NOF útočila takisto na predstaviteľov vládnych koalícií, poukazujúc na rozsiahlu korupciu, nezodpovedné plytvanie verejnými financiami a nekompetentnosť zvolených zástupcov občanov vykonávať poslaneckú, ministerskú či inú vysokú funkciu. Zákonodarná moc mala byť podľa

41 Emil B. Ludwig (pôvodným menom Emil Cohn) sa autorsky preslávil biografiami o Johannovi W. Goethem, Ottovi von Bismarckovi a Ježišovi Kristovi, ktoré vydal v 20. rokoch. V 30. rokoch realizoval a v edične upravenej verzii publikoval rozhovory s významnými európskymi štátnikmi, napríklad Mustafom Kemalom, Josifom V. Stalinom alebo Tomášom G. Masarykom.

42 Upozorňujem na Mussoliniho vyjadrovací prostriedok *židovskí Taliani* a nie *talianski Židia.*

43 Emil B. LUDWIG, *Benito Mussolini. Osmnáct rozhovorů,* Praha 1932, s. 61.

44 Prvé protižidovské zákony Mussoliniho režim prijal až v roku 1938. Uzákonenie *Manifestu fašistického rasizmu* a ďalších právnych noriem, ktoré zakazovali medzirasové manželstvá a obmedzovali pôsobenie Židov v štátnej službe, historici vo všeobecnosti považujú skôr za snahu Talianov preukázať svoju náklonnosť k novému spojencovi – nacistickému Nemecku. R. O. PAXTON, *Anatomie*, s. 192.

45 *Stráž říše*, 18. 2. 1931, s. 2.

predstáv NOF podrobená rozsiahlym zmenám; primárne parlamentnú demokraciu by nahradil stavovský (korporatívny) systém.[46] Koncept stavovského štátu vo fašistickom ponímaní vychádzal z delenia spoločnosti podľa príslušnosti občanov vo sfére výrobných síl na štyri základné skupiny (1. robotníci; 2. inteligencia; 3. poľnohospodári; 4. živnostníci, priemyselníci a obchodníci).[47] Zavedenie modelu korporatívneho štátu rátalo so zrušením politických strán a vytvorením nového parlamentu s maximálne 150 poslancami, volenými paritne v rámci jednotlivých profesijných komôr. V intenciách súdobej reality ČSR však prvoradým cieľom fašistov bolo odstrániť jestvujúci systém viazaných kandidátnych listín, ktorý voličom neumožňoval hlasovať za konkrétnych nominantov, ale iba za kandidátku so záväzným poradím, stanoveným vopred stranou. Ušetrenie časti verejných zdrojov chceli dosiahnuť zrušením paušálnych poslaneckých platov a zavedením diét výhradne za dni, kedy parlament zasadal. Rozsiahle reformy mali postihnúť taktiež fungovanie senátu, ministerstiev i štátneho hospodárstva.[48] Všetky navrhované opatrenia, v podstate negácia *statu quo*, boli prezentované ako pozitívne zmeny „v mene ľudu", vďaka ktorým národ opätovne prevezme krajinu do svojich rúk, čo vyjadrovalo aj hlavné motto NOF „Blaho národa budiž nejvyšším zákonem!"[49] Fašisti kritizovali všetky zjavy, narúšajúce jeho mystickú jednotu – napríklad rozpory na báze náboženskej intolerancie či snahy niektorých pedagógov a kňazov o politickú indoktrináciu mladých, ľahko formovateľných žiakov. B. Mussolini, vzor československých fašistov, tvrdil, že štát nereguluje postoj svojich občanov k viere, ale k morálke. Pokiaľ náboženstvo ako jeden z najväčších výtvorov ľudského ducha dokáže túto morálku rozvíjať, musí byť nielen tolerované, ale taktiež chránené a podporované. Fašizmus podľa B. Mussoliniho nevytvára nového boha a ani nepopiera „starého", kresťanského. Cení si takú duchovnú entitu, akú uznáva a uctieva „prostoduché a primitívne srdce ľudu".[50] Hoci postoj fašizmu k prekonaným archaickým štruktúram spoločnosti bol kritický,[51] v náboženskej otázke prejavoval pochopenie pre tradicionalizmus pred osvietenským pokrokom.

46 V tejto súvislosti možno ako zaujímavosť uviesť, že B. Mussolini považoval fašizmus za najrýdzejšiu formu demokracie, keďže spoločnosť poníma kvalitatívne a nie kvantitatívne na princípe zastupiteľskej vlády väčšiny. B. MUSSOLINI, *Řeči*, s. 196.

47 R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 55.

48 Bližšie pozri A. HRUBOŇ, *Bankrot,* s. 42–43.

49 NA Praha, f. PMV, č. 225–1024–1. Hlásenie predsedníctva zemskej správy politickej v Brne o smerniciach pre rečníkov NOF z 13. 5. 1927; tiež I. PEJČOCH, *Fašismus* s. 44–47.

50 B. MUSSOLINI, *Řeči*, s. 214.

51 *Tamtiež*, s. 209.

Hlásaná ideológia a program NOF vytvárali mýtus hlboko poníženého Československa, ktorého charakter sa za necelé desaťročie samostatnosti vyprofiloval úplne inak, než bola pôvodná predstava tých, čo za slobodu Čechov a Slovákov obetovali v prvej svetovej vojne svoje zdravie a životy. V tejto súvislosti vystupovala po celú dĺžku existencie NOF do popredia ako živý symbol permanentného súboja za „lepší zajtrajšok" osoba R. Gajdu. Meno generála československých légií v Rusku personifikovalo v jeho legionárskej minulosti všetky hrdinské a mesiášske atribúty, ponúkané elektorátu fašistami. Gajda bol v naratíve NOF vykupiteľom, ktorý narobí v republike poriadok k spokojnosti slušných a poctivých ľudí.[52] NOF sa sebaidentifikovala ako hnutie „mravního a hmotného obrození národa",[53] ktoré „zavede pořádek, dá vám všem práci, spokojenost".[54] Budovaný mýtus znovuzrodenia národa prostredníctvom komplexnej očisty možno príkladne vyčítať z letákov a propagačných materiálov NOF spred parlamentných volieb roku 1935. Palingenetický mýtus NOF ešte väčšmi umocňoval tradovaný prvok ľudovosti fašistických lídrov, ktorí podľa rétoriky NOF nemôžu robiť „protiľudovú" politiku, keďže sami z ľudu pochádzajú a spolu s ostatnými vrstvami spoločnosti majú záujem poraziť celý nespravodlivý a morálne skazený systém, prítomný v ČSR: „Občané – voličové! Již konec dosavadnímu životu, již konec hospodaření politických stran a již konec sedmnáctiletému utrpení ve Vlasti, kterou jsme si krví našich legií a vojsk revolucionářských vydobyli... Fašisté udělají ve vlasti pořádek. Fašisté se nebojí jít mezi lid. Fašisté nic neslibují – než očistu. Fašisté nekupují duše pracujícího lidu a fašisté s generálem ruských legií Radolem Gajdou[55] v čele cestou legální a zákonitou vyrukují do těchto voleb a do vesnic mezi lid, na místo všech troubofonů stran koaličních a dosavadně-vládních, jichž předáci a vůdcové se bojí popatřiti do očí svým bývalým voličům a lidem zbídačelým jejich vládními systémy, aby nebyli od nich

52 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo (PR) Bratislava, šk. 236, č. 213–381–8. Leták *Volte 13: Pán Boh a všetok ľud je pri nás!*

53 NA Praha, f. PMV, č. 225–1305–2. Leták *Kdo jsou a co chtějí českoslovenští fašisté.*

54 Libor VYKOUPIL, *Český fašismus na Moravě*, Brno 2012, s. 293.

55 V dôsledku známej tzv. Gajdovej aféry, kedy bol R. Gajda obvinený (podľa úsudkov historikov s najväčšou pravdepodobnosťou neprávom) z pokusov o prevrat a zo špionáže v prospech Sovietskeho zväzu, prišiel o generálsku hodnosť v československej armáde a bol degradovaný na radového vojaka. Gajda tento verdikt považoval za politickú pomstu svojich konkurentov z okruhu osôb okolo prezidenta T. G. Masaryka, ktorého politiku neraz ostro kritizoval. Na odňatie hodnosti generála ruských légií však československé orgány nemali žiaden právny dosah, a tak uniformu manifestačne nosil naďalej. Ivan ŠEDIVÝ, *Gajdova aféra 1926–1928*, Český časopis historický 92, 1994, č. 4, s. 732–757; tiež L. VYKOUPIL, *Český fašismus*, s. 56–86.

bití. Jdeme cestou zákonitou a parlamentární, abychom osvobodili národ Čechů a Slováků od nového jha vyžíračského a poddanství mezinárodního kapitálu židovského, který je těsně spjat s kapitály vlasteneckými všech národů světa".[56]

Pri analýze palingenetického mýtu NOF nemožno popri písanom slove obísť ani podoby jeho grafickej vizualizácie. Práve vizuálny kontakt s ním mohol u bežného recipienta – potenciálneho voliča vyvolať ďaleko senzitívnejšie psychologické vnemy, ktoré mohli viesť k akceptácii mýtu, než rozsiahle teoretické úvahy v dobovej tlači či fašistických brožúrach. Napríklad periodikum *Stráž říše* prinieslo na titulnej strane jedného zo svojich čísel kresbu akademického maliara Karla Rélinka, zobrazujúcu prototyp statného muža so štítom v ruke s nápisom NOF, strážiaceho svätováclavskú korunu a vlajku Českého kráľovstva pred šípmi anonymných, no zároveň všadeprítomných nepriateľov.[57] Jednoznačne najfrekventovanejší motív obrazovej propagandy fašistov však predstavoval sám vodca R. Gajda. Gajda ako nositeľ motívu pamätného triumfu v zborovskej bitke, kde prevzal velenie nad československými jednotkami v temer beznádejnej situácii,[58] mal Čechov a Slovákov analogicky priviesť k víťazstvu aj na „domácom fronte" a do dôsledkov tak dokončiť národnú revolúciu, spojenú s všestrannou očistou. Fašistická propaganda z jeho slávnej vojenskej minulosti bohato čerpala a prakticky na všetkých propagačných materiáloch R. Gajdu vyobrazovala v uniforme generála ruských légií[59]. Na inom mieste ho zasa štylizovala do podoby majestátnej skaly, ktorá zostáva imúnna voči bleskom šľahajúcim zo všetkých strán. Matematicky povedané, R. Gajda bol priamou úmerou úspechov NOF. Bez svojho vodcu by fašisti pravdepodobne nedokázali prekročiť šeď úplnej periférie politického spektra, pretože by nedisponovali mýtotvornou legendou – R. Gajda dával fašistickému mýtu nielen obsah,

56 Predvolebný leták NOF *Občané – Voličové!*, súkromná zbierka autora.

57 *Stráž říše*, 15. 7. 1931, s. 1.

58 Ku Gajdovej roli v zborovskej bitke bližšie pozri: Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda,* Praha 1995, s. 21–22. Mýtický obraz R. Gajdu ako neohrozeného hrdinu – spasiteľa sa pretavil aj do piesne *Prijde Gajda*, ktorej rozširovanie v oblasti západného Slovenska roku 1933 zachytili bezpečnostné orgány. Text piesne znel: „Pod tým naším okienečkom smutná novina: v koriseť padla vydieračom celá krajina / Prijde Gajda zo Zborova / oslobodí národ znova / a v tej našej republike bude sloboda! / Sinekúry, subvencie sľubovali všem / pri tom statne okrádali našu drahú zem. / Od Tatier až po Šumavu chcú Slovania žiť! / Nedajme si sväté práva nikým podmaniť. / Je nám treba bohatierov, jak Jánošík bol / ktorý krivdy, zpupnosť trestal / biednym pomohol. / Postavme sa milí bratia / všetci v jedon šík / bo nemôžme v tejto dobe / ďalej takto žiť." SNA Bratislava, f. PR Bratislava, šk. 237, č. 213–383–3. Rozširovanie fašistickej piesne *Prijde Gajda*.

59 Porovnaj pozn. 55.

ale aj nádej na jeho naplnenie, nech bolo akokoľvek hypotetické a závislé od mnohých ďalších faktorov.

Keď R. Gajda v úvode svojej knihy *Stavovská demokracie Národního státu* hľadal akoby spätne opodstatnenosť vzniku a legitimitu NOF v československej politike, dospel k nasledujúcim záverom: československá spoločnosť prežíva všeobecnú hlbokú mravnú a hospodársku krízu. Jej príčinou je liberalistická sústava, ktorá poskytla voľné pole sebectvu. Sebectvo „silných lakťov" potiera nielen tradičné duchovné hodnoty, ale porušuje aj platné zákony, a preto je krajne nemorálne. Jedinou skutočnou hodnotou zostáva vždy láska k národu a vlasti. Mnohí, ovplyvnení poprevratovým liberalizmom, sa nechali strhnúť do pasce nového ducha doby a prehlásili tieto hodnoty za prežitok a spiatočníctvo, čím poklesli do morálnej pustatiny. Ak československá spoločnosť nechce pod tlakom tejto rozkladnej dekadencie zahynúť, musí si osvojiť fašistické motto „Blaho vlasti" namiesto dovtedajšieho „Blaho vlastní".[60]

Vytváranie mýtov malo v ideologickej koncepcii NOF nezastupiteľné miesto (koniec koncov tak, ako u každej inej fašistickej organizácie). Mechanické absorbovanie mýtov bez akejkoľvek diskusie o ich pravdivosti kreovalo nielen ustálený systém dogiem, ale aj pocit duchovného zázemia a utužujúcej prináležitosti medzi jednotlivými členmi. Cielené deformovanie a zjednodušovanie reality do vysvetlení, ktorým vedel porozumieť každý, robilo z populistických slov československých fašistov potenciálnu časovanú rozbušku[61] – minimálne pre prvorepublikovú demokraciu celkom určite.

Obsah ideológie NOF, parafrázovanej R. Gajdom, bol smerodajný pre českých i slovenských fašistov. Funkcionári a stúpenci slovenskej časti NOF vo svojich programových požiadavkách proti nim nevystúpili, avšak nezotrvali len pri nich. Zároveň s atraktívnou ponukou konkurenčných strán museli portfólio cieľov dopĺňať a prispôsobovať „hlasu ľudu", s čím však nielen v Československu, ale ani v globálnom meradle nemali väčší problém. Základný mýtus zostával pritom plne rešpektovaný, iba jeho výklad bol populisticky mierne uspôsobený na slovenské

60 R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 9–11. Konštrukt *blaha štátu* napĺňal svoju funkčnosť v politicko-ekonomických teóriách talianskeho fašizmu, z ktorého ho NOF prevzala. Podľa B. Mussoliniho socializmus na blaho štátu a celej spoločnosti, pretože akcentuje len na triedny boj. Naopak, fašizmus nemá funkciu polarizujúcu, ale integrujúcu: triedy zlučuje do jednej ekonomickej a mravnej entity, chce, aby akceptovateľné idey socializmu a syndikalizmu našli svoje uplatnenie v medziach štátom riadenej korporatívnej sústavy, regulujúcej protichodné tendencie v záujme uzmierenia všetkých vrstiev. B. MUSSOLINI, *Řeči*, s. 194–195.

61 L. VYKOUPIL, *Český fašismus*, s. 29–30.

pomery. Zmieňovaný žurnalista V. Osvald dokázal fašistické mimikry pomerne skoro identifikovať a na margo Gajdových rečí stručne, no mimoriadne výstižne poznamenal: „Pěkně to všechno řekl, co je třeba. Ale, bohužel, neřekl a nedovede říci, protože málo rozumí složitým otázkam světového hospodářství, jak by se to dalo všechno udělat a zařídit".[62] V tom tkvel problém nielen fašistov v Československu, ale i mnohých iných európskych štátoch.

Rodobrana – slovenská permutácia fašizmu?

Otázka, otvárajúca túto štúdiu, nie je samoúčelná. Doterajšie interpretácie vzťahu *fašizmus – Slovensko*, vytvárané bez jasnejšieho teoretického rámca, balansujú kdesi na hrane medzi anglosaským konštruktivistickým prístupom ideáltypu a striktne individuálneho prístupu ku každej organizácii, inšpirovanej talianskym fašizmom alebo nemeckým národným socializmom. Je zrejmé, že jeden i druhý teoretický prístup k fašizmu vedie ku kompromisom (a teda nevyhnutne k zjednodušeniam) a najmä prvý zmieňovaný k odklonu od dobovej sociálnej reality. Ak by sme brali na zreteľ len interpretačné prístupy, vykladajúce fašizmus ako unikátne talianske špecifikum (teda prístupy oponentov Griffinovho modelu), v česko-slovenskom priestore by žiaden subjekt fašistického charakteru objektívne nemohol existovať. Postavme však problém inak: pripusťme, že fašizmus, podobne ako komunizmus, bol minimálne v jeho esenciálnej podobe exportným artiklom (hoci to jeho zakladateľ B. Mussolini nepovažoval za svoju zahraničnopolitickú prioritu) a mal medzinárodný charakter (napriek absencii ústredného riadiaceho orgánu – fašistickej obdoby Kominterny[63]). Miesto hypotéz si kladme znepokojujúce otázky ďalej: Mô-

62 V. OSVALD, *Kdo jsou*, s. 13.

63 V dňoch 16.–17. 12. 1934 usporiadali talianske Akčné výbory pre univerzálnosť Ríma (*Comitati d'Azione per l'universalità di Roma* – CAUR) veľký medzinárodný kongres fašistických, nacistických a príbuzných organizácií s cieľom vytvoriť bázu pre integráciu európskej krajnej pravice pod záštitou Talianska. Pokus o vytvorenie fašistickej internacionály ako protiváhy Kominterny napokon pre veľké ideové rozpory medzi delegátmi z jednotlivých štátov nebol úspešný. Na kongres v Montreux bezprostredne nadviazal pracovný míting jeho účastníkov v Paríži, konaný 30.–31. 1. 1935. Okrem predsedu CAUR Eugenia Coselschiho boli členmi pracovnej skupiny takí prominenti krajne pravicovej scény ako generál Eoin O'Duffy, Marcel Bucard, George Mercouris, Vidkun Quisling či Anton Mussert. Komisia prijala rezolúciu, v ktorej sa vyslovila, že poslaním univerzálneho fašizmu bude bojovať za mier, vzájomné pochopenie a zblíženie národov, aby tak bola zaistená jednota Európy, ktorá ako jediná dokáže kontinent ochrániť pred konfliktom nemerateľných rozmerov. *Fašistické listy*, 16. 2. 1935, s. 2. Z podobného presvedčenia vychádzal v 30. rokoch aj líder Britskej únie fašistov (*British*

žeme za fašistickú považovať organizáciu, ktorá fašizmus nemá vo svojom názve, ideológia z koreňov pôvodného, t. j. talianskeho fašizmu priamo nevychádza a ako fašistická sa javí iba jej zaradením do komplexu typologicky podobných hnutí v Európe a predovšetkým vlastnou politickou praxou? Ergo – existoval *slovenský fašizmus*?

Fašizmus bol v medzivojnovom období celoeurópskou veličinou a v rôznej podobe prenikol prakticky do všetkých krajín kontinentu. Politickú kultúru väčšiny krajín nedobýval pomocou sesterských klonov Mussoliniho PNF, ale formou *ideovej esencie*, ktorá ako inšpiratívne nóvum prenikala do štruktúr už jestvujúcich strán i myslenia spoločnosti. Esencia fašizmu mala schopnosť modernizovať a dynamizovať ponuku tradičných strán, vyhraňovať ich voči hodnotám politických konkurentov, nových režimov po roku 1918 a versaillskej epochy ako takej. Prejavenie sa revolučného potenciálu tejto esencie bolo závislé od viacerých faktorov, najmä však od troch štrukturálnych skupín, definujúcich základné podmienky pre konštituovanie a aspoň obmedzene úspešnú pôsobnosť fašistických organizácií, menovite:

1. od prítomnosti vedomia revolučnej minulosti národa, spojenej zväčša s bojom za občianske a národné práva v 19. storočí;
2. zo všeobecného sklamania z nových spoločensko-politických pomerov po roku 1918, ktoré sa v reflexii nemalej časti spoločnosti javili ako doba, kedy sa národné komunity dostali medzi dve dekadentné a kompromitované ideológie – komunizmus a demokraciu, spomedzi ktorých si spoločnosť musí zvoliť „menšie zlo" bez možnosti inej alternatívy, akejsi tretej cesty;
3. od neschopnosti štátu kreovať v mysliach občanov po roku 1918 vedomie lojality k vlasti, jej politickému zriadeniu a systému.

V krajinách, kde uvedené podmienky neplatili, predstavovali fašizmom alebo národným socializmom inšpirované organizácie skôr komické spolky samozvaných revolucionárov, ktoré skôr či neskôr zmizli zo scény tak expresne, ako sa na nej objavili. Optimálny príklad predstavuje medzivojnový Island, ostrovný štát izolovaný

Union of Fascists) Osvald Mosley. Mosley veril, že Európa sa môže vyhnúť globálnemu konfliktu len vtedy, ak všetky krajiny zavedú fašistický režim a akceptujú spoločné politicko-ideologické princípy. Tieto Mosleyho ťažko uskutočniteľné predstavy boli reakciou na zlyhávajúci systém Spoločnosti národov. Jakub DRÁBIK, *Oswald Mosley's Concept of a United Europe. A Contribution to the Study of Pan-European Nationalism*, Dvacáté století / The Twentieth Century, roč. 4, Praha 2012, č. 2, s. 56.

od kontinentálnej Európy.[64] Nacionalistická strana (*Flokkur Þjóðernissinna*), ktorá prijala prvky fašistického programu (napr. nahradenie dovtedajšieho parlamentu *Althingu* stavovským snemom) s obdobou nacistických téz o rasovej nadradenosti severských národov, bola doslova mikrostranou, keď vo voľbách roku 1934 získala 0,7 % a o dva roky neskôr dokonca iba 0,2 % hlasov.[65] Podobne Národnosocialistická robotnícka strana (*Nationalsocialistiska Arbetarpartiet*) vo Švédsku pod vedením Svena-Olova Lindholma, vo voľbách nezískala ani percento hlasov oprávnených voličov.[66] Politicky stabilných a ekonomicky prosperujúcich severských štátov sa nová vlna totalitarizmu reálne netýkala: niežeby sa im esencia fašizmu vyhla, ale samotné obyvateľstvo neprejavilo interes o politické experimenty na čele so skupinkou pochybných revolucionárov so zaručeným receptom na všetko. Prirodzená nekrvavá premena feudálnych monarchií na vyspelé kapitalistické štáty, fungujúce na báze občianskej spoločnosti, ktoré navyše v 19., ani počiatkom 20. storočia nezasiahol proces národnej revolúcie (na čo v podstate nebol relevantný dôvod), vystavila krajným pólom politického spektra červenú.

Tento exkurz je mimoriadne dôležitý z hľadiska uvedomenia si možností prieniku fašizmu do slovenského prostredia. Podstatnú úlohu v jeho zahniezdení zohral *ľudácky mýtus znovuzrodenia*, ktorý mal s mýtom NOF veľa spoločného, no súbežne si zachovával špecifický svojráz. Tradovaný plebejský charakter Slovenska, ktoré česká verejnosť nezriedka považovala za akýsi apendix republiky, nezodpovedal významu Slovenska pre ČSR. Toto pokrivené vnímanie do určitej miery nepriamo stimulovalo argumentáciu prebudeného autonomistického hnutia na Slovensku. Národnoemancipačný pohyb, naštartovaný koncom 18. storočia, nemohol ustať vznikom ČSR, s ktorou sa síce absolútna väčšina Slovákov nepochybne identifikovala, no nemalá časť sa zároveň netajila svojimi výhradami voči jej podobe.[67]

64 Krajina sa osamostatnila od Dánska už 1. 12. 1918. S Dánskom ju spájala len osoba panovníka, kráľa Kristiána X. Štatút úplne nezávislého štátu s republikánskym zriadením Island získal po úspešnom májovom referende dňa 17. 6. 1944, kedy personálna únia stratila právnu platnosť.

65 Cyprian BLAMIRES – Paul JACKSON et al., *World Fascism: A Historical Encyclopedia,* Santa Barbara 2006, s. 329.

66 Peter DAVIES – Derek LYNCH, *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, London – New York 2002, s. 318.

67 Jan Rychlík k vzťahu Slovákov voči prvej ČSR poznamenal, že „pokládali Československo sice většinou rovněž za svůj stát, ale ne bezvýhradně". J. Rychlík argumentuje prítomnosťou početne relevantnej autonomisticky orientovanej časti spoločnosti, ktorú Československo ako celok v podstate nezaujímalo a išlo im predovšetkým o kodifikáciu starého štátoprávneho programu, ktorý nebolo možné uplatniť v rámci Uhorska. Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992,* Praha 2012, s. 68.

Nešlo ani tak o v praxi nerealizovaný prísľub autonómie pre Slovensko, ako skôr o jeho sociálne aspekty. V zásade totiž platí, že radový občan štátu posudzuje režim cez ekonomické kategórie alebo ešte presnejšie cez optiku vlastnej životnej úrovne. Slovensko, lemované v niektorých regiónoch v období prvej ČSR hladovými dolinami, predstavovalo výrazný hypotetický zdroj nekonformnosti voči hradnej politike. Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS) sa už v prvých rokoch existencie ČSR podarilo vytvoriť účinnú propagandistickú šablónu: za všetky pálčivé problémy Slovenska môže „Hrad", teda Česi. Napriek tomu, že Slovensko disponuje kvalifikovanou pracovnou silou, tisíce pracovných miest v štátnych inštitúciách a podnikoch zabrali Česi, a tak Slovákom „trhajú chlieb od úst". Zavedením autonómie by sa správa vecí verejných vrátane zákonodarstva dostala do slovenských rúk, čo by umožňovalo eliminovať český vplyv v národnom hospodárstve a súčasne po vypovedaní českých zamestnancov do českých krajín vytvorenie nových pracovných miest pre osoby slovenského pôvodu. Takto nastavená koncepcia autonómie so sociálnou dimenziou mala celkom iste omnoho väčšiu podporu, než by malo obyčajné heslo bez obsahu. Všeobecne platí, že heslo bez atraktivity je heslom prázdnym, čo platilo i pre stratégiu HSĽS.

Poprednú reprezentantku tejto optiky a dôležitú súčasť autonomistického hnutia v ČSR tvorila pridružená organizácia HSĽS *Rodobrana* (založená v januári 1923), ktorá ľudácky mýtus dotiahla do absolútna. Duchovným otcom Rodobrany bol bývalý univerzitný profesor práva a poprevratový politik Slovenskej ľudovej strany Vojtech Tuka. Pre rodobranecký ideologický dogmatizmus, vytvorený V. Tukom, sú najcharakteristickejšie dve črty: nacionalizmus a náboženský mysticizmus. Zatiaľ čo prvá zložka vcelku logicky vyplývala zo subordinačného vzťahu Rodobrany k HSĽS,[68] druhá bola oproti tradičnému ponímaniu kresťanskej viery ako základného stavebného kameňa ľudáckej ideológie veľmi svojská.

V. Tuka vydal roku 1925 publikáciu *Úcta svätej krvi Kristovej*, v ktorej katolícku verejnosť vyzýval pestovať na Slovensku kult „Svätého Grálu Slovenského". Za takýto objekt mimoriadneho spirituálneho významu považoval kresťanskú relikviu, uloženú v útrobách kláštora vo Sv. Beňadiku. Podľa legendy časť šatky,

68 Rodobrana vznikla pôvodne ako samostatná organizácia, ktorá mala zabezpečovať poriadok počas politických zhromaždení ľudovej strany a ochranu jej rečníkov. Vzhľadom na charakter Rodobrany a ňou páchané násilnosti (časté výtržnosti, pouličné bitky) ju československé organizácie ešte v septembri 1923 postavili mimo zákon. Aktivity organizácie boli nakrátko utlmené. Po tom, čo predsedníctvo ľudovej strany rozhodlo včleniť Rodobranu do svojej štruktúry, získala opäť určitú právnu záštitu. V skutočnosti však pôsobila v akejsi poloilegalite a bezpečnostné inštitúcie jej činnosť naďalej detailne sledovali.

umiestnenej v relikviári, patrila údajne sv. Veronike, ktorá ňou počas krížovej cesty utrela Ježišovi zakrvavenú tvár.[69] Tuka podľa svojich slov z úcty k tejto relikvii založil *Združenie Ctiteľov Sv. Krvi Kristovej* s ambíciou pripojiť ho časom ako dcérsku organizáciu k svetovej spoločnosti Božského srdca. Združenie nemalo žiadnu hierarchiu, ani definovanú organizačnú štruktúru. Členstvo v ňom fungovalo viacmenej len na báze duchovného spojenia a jediným „disciplinárnym výborom" v prípade porušenia jeho zásad malo byť vlastné svedomie člena. Každý člen združenia bol zaviazaný dodržiavať cirkevné prikázania, denne sa pomodliť jedenkrát *Zdravas* z úcty k Svätej Krvi, raz do mesiaca sa pomodliť litánie, raz za život vykonať púť do Sv. Beňadika a tam vykonať pobožnosť pred relikviou.[70]

Tento krátky náčrt obsahu Tukovej religióznej brožúry by bol irelevantný, keby nemal priamy súvis s rozvíjaním a zdokonaľovaním spomínaného ľudáckeho mýtu v jeho rodobraneckej mutácii. Náboženský mysticizmus totiž našiel odraz aj v oficiálnej základnej príručke pre príslušníkov Rodobrany s názvom *Rodobranecký katechizmus*. Rodobranci pred vstupom do organizácie skladali prísahu v nasledovnom znení: „Sľubujem na predrahú Svätú Krv Kristovu, že brániť budem slobodu kresťanskej viery všade a vždy; že budem pracovať a bojovať za vlasť, za práva, česť a blahobyt svojho národa slovenského; že sa nedám sklátiť v boji za pravdu a spravodlivosť ani prosbou, ani hrozbou; a že chcem žiť a mrieť ako verný a poslušný bojovník Kristov. Tak mi svätá Krv Kristova pomáhaj!"[71] Vyznávaná úcta k relikvii sa časom dokonca ritualizovala a noví členovia Rodobrany vykonávali prísahy práve vo Sv. Beňadiku.[72] Treba poznamenať, že motív Kristovej krvi bol definičným komponentom omnoho hlbšieho kultu martýria, ktorý organizácia pestovala. Religiózne prvky spojené s mučeníctvom sa odrazili takisto v rodobraneckej symbolike. Odznak Rodobrany tvoril dvojramenný apoštolský kríž Sv. Metoda, ovenčený tŕňovým vencom. Kultivácia martýria ako transcendentného zmyslu celej existencie organizácie sa veľmi pregnantne prejavovala i na stránkach dobovej tlače. Rodobraneckí činovníci videli v politickom zápase za autonómiu formu akejsi „svätej

69 Kláštor vo Sv. Beňadiku dostal šatku roku 1483 od uhorského kráľa Mateja Korvína. M. Korvínovi ju daroval pápež Pavol II. na znak vďaky za pomoc v boji proti Turkom.

70 Vojtech TUKA, *Úcta svätej krvi Kristovej*, Trnava 1925, s. 4–5.

71 V. TUKA, *Rodobranecký katechizmus*, Bratislava 1928, nepaginované.

72 Takáto hromadná prísaha za účasti údajne až 2000 rodobrancov sa uskutočnila dňa 24. 5. 1926. František VNUK, *Mať svoj štát znamená život. Politická biografia Alexandra Macha*, Bratislava 1991, s. 45. Na tomto rodobraneckom zhromaždení sa V. Tuka vyslovil, že pojmy Slovák a kresťan sú vzájomne pevne späté a nerozlučné a pokiaľ by niekto stratil náboženský cit, znamenalo by to aj stratu národného povedomia. Ján BREZOVSKÝ, *Cesta k samostatnosti. Na okraj Tukovej borby*, Bratislava 1941, s. 39.

vojny", ktorá si vyžiada mnoho utrpenia a možno i obetí, no v konečnom dôsledku mala „svätá idea" autonómie sláviť víťazstvo.

Môže byť organizácia, ktorej ideologické korene sú tak hlboko pobožné, považovaná za fašistickú, ako tvrdí R. Griffin? V tejto súvislosti je opäť potrebná krátka sonda do medzinárodného kontextu problematiky. Moment obsesie náboženskými mýtmi nebol v koncepciách európskej krajnej pravice v medzivojnovom období zďaleka tak marginálny, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Väčšina krajne pravicových organizácií naopak z náboženskej tradície vychádzala a iba od oportunistickej potreby záviselo, či ju implementovali v pôvodnej alebo sekularizovanej podobe. Vodca rumunskej Légie archanjela Michala (známej aj ako Železná garda) Corneliu Zelea Codreanu zakomponoval ortodoxnú kresťanskú vierouku priamo do ideologického dogmatizmu svojho hnutia, vďaka čomu si získalo sympatie nielen medzi prevažne vidieckym obyvateľstvom, ale aj v cirkevných kruhoch. Fetiš mučeníctva a sebaobetovania stvárňovala i legionárska symbolika v podobe čiernych mreží väznice, evokujúcich utrpenie ako nutný predpoklad zápasu hnutia za vieru a vlasť. Kresťanský mysticizmus a hlásanie návratu k tradičným hodnotám legionárom v čase ich vlády (1940–1941) nebránili vystupovať tak nekonvenčne a brutálne, že praktiky tejto organizácie desili aj samotných nacistov.[73] Z podobných základov vychádzalo belgické rexistické hnutie Léona Degrelleho. Rexisti sa prehlasovali za nositeľov mravnej obrody liberalizovanej belgickej spoločnosti v duchu kresťanských princípov.[74] Írski Architekti vzkriesenia pod vedením Geralda Cunninghama, ktorí sa ako strana konštituovali až roku 1942, chceli svoju krajinu pretvoriť na kresťansko-stavovský štát, oslobodený od cudzieho (v danom prípade anglického) vplyvu. Tento nacionalisticko-náboženský aspekt opäť vyjadrili priamo v straníckej symbolike, tvorenej krížom, vsadeným do malej tlačenej litery „e" (začiatočné písmeno írskeho názvu krajiny – *Éire*).[75]

73 Bližšie pozri Armin HEINEN, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation : ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus,* München 1986; Ilarion ȚIU, *The legionary movement after Corneliu Codreanu : from the dictatorship of King Carol to the communist regime (February 1938 – August 1944)*, Boulder 2010; z najnovších prác Constantin IORDACHI, God's choses warriors. Romantic palingenesis, militarism and fascism in modern Romania, in: C. Iordachi (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives,* London 2010, s. 316–357.

74 Bližšie pozri Martin CONWAY, *Collaboration in Belgium : Léon Degrelle and the Rexist movement, 1940–1944,* New Haven – London 1993.

75 Bližšie pozri Robert M. DOUGLAS, *Architects of the Resurrection: Ailtirí na hAiséirghe and the Fascist 'New Order' in Ireland*, Manchester 2009, s. 322.

Otvorené prihlásenie sa k fašizmu v ideologicko-programových spisoch Rodobrany, rovnako ako u väčšiny podobných organizácií v Európe, nenájdeme. Do množiny fašistických hnutí ju však možno celkom bezpečne zaradiť, keď obrátime pozornosť na profiláciu jej politického správania a vyjadrení ľudáckych a rodobraneckých predstaviteľov, ktorí sami Rodobranu považovali za reprezentantku slovenského fašizmu. Napríklad, keď mala začiatkom júla 1926 prísť na Slovensko talianska delegácia osláviť desiate výročie vzniku prvého pluku československých légií v Taliansku, denník HSĽS *Slovák* na svojich stránkach napísal: „Jasný príklad Talianska svieti i nám. Volá k činom i nás. My Slováci ideme na stráž! Junácka naša Rodobrana, fašisti slovenskí, vzplanuli oduševnením, ramená ich tuhnú silou sebavedomia. Podnecuje ich (...) fenomenálna fašistická ráznosť, odhodlanosť, neohrozenosť. Sme presvedčení, že keď hájime seba, ratujeme svoju vlasť, preukazujeme cenné služby i všeľudstvu".[76] Čelný tribún Rodobrany Alexander Mach označil históriu organizácie za dejiny „*slovenského to fašizmu*".[77] Dôkazom nefalšovaných sympatií k talianskemu fašizmu bolo aj periodikum *Rodobrana*, ktoré A. Mach viedol ako výkonný redaktor. V jednom z čísel *Rodobrany* napísal: „Nové Rusko zrodilo nové Taliansko, silné, zdravé a bohaté. Fašizmus oprel svoje plecia o horu komunistických šibeníc a zrútil panstvo červených tam, kde už-už vešať chceli v mene ‚demokracie' červené hyeny poctivých, statočných a pracujúcich. Mussolini silnou rukou vytrhol šibenice a zasadil do zeme Talianov zrno zdravé, z ktorého vyšlo ovocie dobré: poriadok, pokoj, blahobyt. Dnes na tejto ceste sú všetky štáty, ktoré chcú žiť..."[78] Podobne, ako A. Mach, Rodobranu zaraďoval medzi fašistické organizácie i katolícky kňaz, publicista a sympatizant HSĽS Jur Koza-Matejov. Na prednáške s názvom *Ako si predstavujem fašizmus*, zorganizovanej dňa 11. júna 1926 v bratislavskom hoteli Jeleň mladoľudáckymi aktivistami, uviedol: „Dľa môjho názoru je fašizmus dačo vznešeného a veľkého, čo stojí nad malichernosťou dňa... Fašizmus na Slovensku nedorástol zatiaľ na patričnú úroveň, poneváč je vedený rôznymi osobnými ohľadmi a ambíciami. Nie je tu jednotný fašizmus, ale pokračuje štyrmi prúdmi: český fašizmus, junáci, fašizmus vedený Ivánkom a rodobrancami... Na Slovensku môže byť len jeden fašizmus a keď dosiaľ nie je, musí sa taký vytvoriť... Predovšetkým môže byť na Slovensku len slovenský fašizmus... Najťažšou otázkou je pomer fašizmu k politickým stranám. Fašizmus dostal protikomunistický politický ráz, ba dokonca je pokladaný za opačný pól komunizmu. Tento názor

76 *Slovák*, 2. 7. 1926, s. 2.
77 Alexander MACH, *Kurzívkovým tónom*, Trnava 1941, s. 293.
78 *Tamtiež*, s. 292.

nie je správny: ako sa nemôže fašizmus postaviť za jednu stranu, tak nemôže byť úplne proti jednej strane. Fašizmus má za úkol bojovať proti každej špatnosti, nech sa vyskytne kdekoľvek."[79]

Výrazným znakom rodobraneckej ideológie, ako mimovoľne podotkol J. Koza-Matejov, bolo jej „anti-" vyhranenie. Rodobrana mala charakter protičeskej, protimaďarskej a protižidovsky orientovanej organizácie so sklonmi k chronickej neznášanlivosti.[80] Pod *novým Slovenskom* si jej vedúci predstavitelia predstavovali autonómne Slovensko vo federatívnom zväzku s českými krajinami, očistené od českého vplyvu v zamestnaneckej, od židovského v hospodárskej a od socialistického v politickej oblasti.

Oficiálne Rodobrana žiaden vlastný politický program nemala. Keďže sa stavala do pozície obrankyne ľudáckej politiky, program HSĽS bol zároveň programom Rodobrany, i keď práve z vnútra organizácie vyvierali najodstredivejšie tenzie voči konzervatívnejšiemu prúdu strany. S výnimkou spomínanej brožúry *Rodobranecký katechizmus* sa ideológia Rodobrany nedočkala žiadneho precíznejšieho teoretického rozvedenia, čo možno pripísať jednak dlhodobej pôsobnosti v poloilegalite, ako aj teoretickej nepripravenosti väčšiny jej organizátorov, pre ktorých bola politická prax vychádzajúca zo základných sloganov prednejšia, než obsiahle teoretické traktáty.

Rodobranecká ideológia nemala žiadnu dynamiku a vo svojej podstate bola revoltou voči aktuálnej spoločensko-politickej klíme v krajine. Tak vlastne definovala i svoje poslanie a príčiny vzniku: podľa *Rodobraneckého katechizmu* bola združením, ktoré pod tlakom hrozby utláčania a vykorisťovania vedie sebaobranný boj, odráža útoky na „reč, slobodu, chlieb, školy, kostoly a všetky duševné a hmotné majetky slovenského rodu", bojuje proti verejným i tajným nepriateľom, siahajúcim na slovenské národné práva, ktorí „nás do biedy vrhajú, utlačujú, berú nám chlieb, klamú, terorizujú, vyžierajú, korumpujú".[81] Takáto definícia rodobrancov vymedzovala voči veľmi obsažným národnostným, ekonomickým a sociálnym skupinám, spadajúcich do schémy umelo vyfabrikovaných nepriateľov Slovenska a Slovákov. Výkričník ostražitosti pred nimi mal rodobrancom svietiť ako varovný signál, aby v boji za „správnu vec" nepoľavili a zároveň na nich pôsobil ako stmeľujúca spona duchovnej súdržnosti.

79 *Tamtiež*, s. 292.

80 SNA Bratislava, f. PR Bratislava, šk. 226, mat. 148/20. Hlásenie o prednáške J. Kozu-Matejova. Pre porovnanie reflexie fašizmu nezanedbateľnou časťou Slovenskej národnej strany pozri tiež článok Martin RÁZUS, *Fašizmus u nás*, Národnie noviny, 1. 5. 1926, s. 1–2.

81 M. ČAPLOVIČ, *Branné organizácie*, s. 85.

Nemenej zaujímavý je aj výber „predkov" Rodobrany, za ktorých V. Tuka považoval slovenských kurucov, Jánošíkovu bojovú družinu, popravených slovenských dobrovoľníkov protimaďarského povstania v rokoch 1848/1849, obete černovskej masakry, legionárov a dokonca legendárnych sitnianskych rytierov.[82] Tukova obľuba v synkretizme nacionalizmu a mysticizmu dostáva v tomto kontexte celkom priehľadný revolučný rozmer. Odkaz na revolučnú tradíciu znemožňuje Rodobranu kategorizovať ako strážkyňu konzervativizmu – naopak, rodobranecké hnutie bolo predvojom nacionálnej revolúcie vystupujúcej v rozpore s revolúciou socialistickou i ďalšími formami modernity, pričom ortodoxný tradicionalizmus svojím politickým správaním jednoznačne popierala. Tradicionalistické segmenty obrany národa a kresťanskej viery predstavovali len zástupný motív na ceste za vyšším cieľom, na ceste k zrodu nového Slovenska, preniknutého esenciou fašizmu ako záchrany európskeho kontinentu pred alternatívnymi formami modernity na sekulárnej a občianskej, prípadne triednej báze.

V. Tuka považoval rodobrancov za zavŕšiteľov nedokončenej slovenskej národnej revolúcie, tiahnucej sa od štúrovskej generácie, cez jej hluchšie fázy v období rakúsko-uhorského dualizmu až do poprevratových čias, kedy vznikli ideálne predpoklady pre dozretie tohto procesu. Slovenská revolúcia mala byť uskutočnená v rámci spoločného česko-slovenského štátu, v ktorom by sa Slovákom dostaloplnej rovnoprávností a súčasne by došlo aj k zmene politického systému. „Žiadame opravdivú ‚ľudovládu', nie taký poriadok verejného života, kde-ako v terajších spotvorených takzvaných ‚demokraciach' – isté kliky vyárendujú a zneužívajú štátnu moc pre svoje sebecké ciele," napísal Tuka v *Rodobraneckom katechizme*.[83]

Uvedené slová zreteľne poukazujú na pravú podstatu chápania „vlády ľudu", ktoré vychádzalo z tézy živenej HSĽS o jej exkluzívnom práve hovoriť v mene celého národa a hájiť jeho záujmy prinajmenšom od víťazstva v parlamentných voľbách na Slovensku roku 1925. Rodobranecký mýtus operoval s veľmi špecifickým ponímaním demokracie, nezhodujúcim sa s tým, čo si pod demokraciou bežne predstavujeme. Rodobranecké, resp. ľudácke zvulgarizované chápanie demokracie možno v skratke charakterizovať takto: ak je demokracia, vychádzajúc z jej gréckej etymológie (*démos* + *krátia*) vládou ľudu, potom pri zastupiteľskej forme vlády musí nad vývojom držať taktovku strana v najväčšej miere reprezentujúca ľud (spoločnosť). Táto strana má nielen výsostné právo vládnuť, ale tiež má byť hovorcom ľudu, odrá-

82 V. TUKA, *Rodobranecký*, nepaginované.
83 *Tamtiež*.

žať jeho túžby, a teda byť reprezentantkou „pravej" demokracie. Sebavedomé vyhlásenia predstaviteľov HSĽS štylizujúce sa do tejto role naberali na intenzite najmä v tridsiatych rokoch, keď už Rodobrana ako organizácia neexistovala. V zásade však platilo, že tí, čo tento pohľad propagovali, boli ešte pred pár rokmi významnými rodobraneckými organizátormi a myšlienke celkom úprimne verili.

Základný palingenetický atribút, typický pre fašistické hnutia, Tukov konštrukt využíva exemplárnym spôsobom. Tento motív, ktorý si od francúzskeho filozofa a revolučného syndikalistu Georgesa Sorela pri formulovaní základných téz fašizmu vypožičal B. Mussolini,[84] budoval na mobilizačnej iskre, utvárajúcej a definujúcej zjednotenú silu revolučného pohybu – ultranacionalistické hnutie, ktorého ideológia nesie znaky romantizmu a iracionalizmu. Ako upozorňuje britský historik Kevin Passmore, príslušníci revolučného hnutia, typologicky zaradeného do kategórie fašistických, pritom nemusia byť vždy fašisti a niekedy si tento jeho charakter ani nie sú schopní (ochotní) uvedomiť.[85] Obdobné tvrdenie platí bezpochyby i o absolútnej väčšine príslušníkov Rodobrany, hoci konkrétnu podobu ich identifikácie s hnutím nevieme v zrkadle prameňov overiť. V archívoch sa nezachovali žiadne obsiahlejšie memoáre rodobrancov, ktoré by nám pomohli zodpovedať na otázku, za čo sa vlastne sami považovali. Ucelenejšia ideológia Rodobrany bola vypracovaná až dodatočne, päť rokov po jej založení. Jej radoví príslušníci si mohli nanajvýš uvedomovať podobnosť so straníckymi milíciami v zahraničí, mohlis nimi sympatizovať, vidiac v nich (i sebe) poslednú hrádzu pred záplavou krajiny absolútnym morálnym suterénom a prívalom kultúrneho úpadku, ohrozujúceho samotnú existenciu slovenského národa, avšak širšie súvislosti im akiste unikali. Hyperbolizovaný obraz apokalyptického konca národného a kresťanského Slovenska, pred ktorým národ vytrhnú spod zlovestných zubov cudzopasníkov jedine odvážni rodobranci, hrdí nositelia bojového dedičstva predkov, vytváral podhubie pre genézu palingenetického mýtu duchovného zmŕtvychvstania slovenskej spoločnosti prostredníctvom katarznej nacionálnej revolúcie. K jeho resuscitácii došlo v hmatateľnej podobe na jeseň 1938, aj keď v kvalitatívne už značne odlišnej forme.

84 M. KATUNINEC, *Fašizmus*, s. 88–89.

85 Kevin PASSMORE, Generic fascism and the historians, in: Roger GRIFFIN – Werner LOH – Andreas UMLAND (edd.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Studies of the Extreme Right,* Stuttgart 2006, s. 171.

Palingenetický mýtus – interpretačné kritérium, alebo pomocný nástroj pre komparatívne štúdie?

V roku 2006 priniesol zborník *Fascism Past and Present*[86] doposiaľ najširšiu diskusiu historikov o koncepcii Nového konsenzu, resp. metodologických problémoch komparatívnych fašistických štúdií. David Baker a E. Nolte popri ďalších Griffinových kritikoch upozornili, že mýtus národného znovuzrodenia je príliš abstraktným na to, aby sa stal definičným jadrom fašizmu, lebo nehľadí na špecifiká jednotlivých organizácií, ktoré R. Griffin klasifikuje sumárne ako fašistické.[87] J. A. Gregor upozornil na prílišnú všeobecnosť a klasifikačnú dysfunkčnosť palingenetického mýtu, ktorý, podľa J. A. Gregora, využívali napríklad aj kambodžskí Červení Khméri.[88] Na základe fundovanej konštruktívnej diskusie R. Griffin pripustil, že niektoré ním formulované všeobecné termíny si do budúcna vyžiadajú väčšie spresňovanie, no v podstate z ťažiskových bodov svojej koncepcie nepopustil.[89] Na slabiny Nového konsenzu okrem autorov predmetného zborníka upozornili i ďalší bádatelia. Napríklad popredný reprezentant *fascist studies* Noël O'Sullivan zdôrazňuje, že fašizmus nemal na rozdiel od marxizmu konečný revolučný ideál.[90] Griffinov mýtus znovuzrodenia mohol byť teda iba dočasným definičným komponentom fašistických organizácií v ich zárodočných štádiách alebo v čase, keď si viac či menej úspešne dláždili cestu k moci. Víťazstvo fašistickej revolúcie v štáte však automaticky podnecovalo jej prechod do ďalšej fázy, nakoľko fašizmus vo všetkých jeho deviáciách, podobne ako trockizmus, predpokladal *permanentnú revolúciu*.[91] Griffinom definovaný palingenetický mýtus, postavený na romantizme a iraciona-

86 R. GRIFFIN – W. LOH – A. UMLAND (edd.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Studies of the Extreme Right,* Stuttgart 2006.

87 David BAKER, *Of fascism and idealising abstractions: Are all cats grey?*, in: R. Griffin – W. Loh – A. Umland (edd.), Fascism Past and Present, s. 73.

88 J. A. GREGOR, *Roger Griffin, social science, "fascism", and the "extreme right",* in: Tamtiež, s. 118.

89 R. GRIFFIN, *Grey cats, blue cows, and wide awake groundhogs: Notes towards the development of a "deliberative ethos" in fascist studies*, in: Tamtiež, s. 434.

90 Noël O'SULLIVAN, *Fašismus*, Brno 2002, s. 136.

91 Noël O'Sullivan v tejto súvislosti poukazuje na Hitlerovu hmlistú predstavu o budúcnosti, ktorú načrtol v rozhovore s Hermannom Rauschningom z roku 1934. Keď sa ho H. Rauschning spýtal, v čom spočíva revolučné jadro nacionálneho socializmu, *Führer* mu odpovedal, že ňou je revolučná vôľa bez jednoznačného pevného cieľa, ktorá nepotrebuje žiadne ideologické barly. Podľa A. Hitlera nič nemôže byť (na rozdiel od marxistickej koncepcie) trvalé; trvácnosť môže mať jedine večná zmena, pričom budúcnosť predstavuje nevyčerpateľnú studnicu rôznych alternatív vývoja. *Tamtiež*, s. 136–137.

lizme, tým pádom v pokročilejších organizačných štádiách pertraktovaných organizácií (t. j. v čase, keď si v štáte uzurpovali mocenský monopol) strácal opodstatnenie. Ako navyše podotýka S. G. Payne, fašistickí ideológovia definovali jadro kreovaného mýtu zvyčajne veľmi vágne, vo všeobecnej rovine, a tak ich mýtus nadobúdal v skutočnosti tvary neforemnej politickej utópie.[92]

Model Nového konsenzu trpí mnohými ďalšími protiargumentačne napadnuteľnými miestami, ktoré budú objektom polemík komunity historikov a sociálnych vedcov i naďalej.[93] Vo svetle doterajších intenzívnych diskusií sa zdá, že ku žiadnej dohode na otázku *Čo je to fašizmus?* nedôjde, čo však zďaleka nepredstavuje taký problém, ako svieži vietor anglofónnej historiografie absolútne nereflektovať. Nové podnety R. Griffina stavajú aj pred historikov česko-slovenských dejín, ovplyvnených najmä nemeckou historickou školou, celý rad interpretačných rébusov a výziev.

Po prvé, historik by sa zrejme nemal uspokojiť s konštatovaním, že kreovanie strán a straníckych poriadkových služieb, príliš nápadne podobných tým vo fašistickom Taliansku, bolo v dvadsiatych a tridsiatych rokoch bežnou, priam folklórnou záležitosťou, nad ktorou sa netreba pozastavovať. Okrem toho, ako sa tieto organizácie javili navonok, si treba súčasne položiť otázku, ako sa etapovito vyvíjali v perspektíve domácich a zahraničnopolitických trendov, do akých foriem mutovali a najmä, pre aké zámery chceli tieto organizácie využiť, resp. zneužiť ich vodcovia. Práve tieto aspekty oddeľujú nevýznamné pivničné spolky od reálnej hrozby a hranie sa na fašizmus od fašizmu.

Po druhé, koncept Nového konsenzu stavia do popredia dilemy, ktoré si bádateľ v oblasti humanitných disciplín často ani neuvedomuje a uvažuje o nich vyslovene mechanicky. Prúd Nového konsenzu svojím teoretickým prístupom k fašizmu vytyčuje otázku, či vôbec politologické termíny ako *demokracia*, *totalita*, *totalitarizmus*, *komunizmus*, atď. sú a posteriori definovateľné, z akého hľadiska je ich používanie užitočné a či vôbec vieme ich obsahovú štruktúru empiricky zachytiť. Sú teda tieto termíny termínmi s príslušným obsahom, alebo iba ideáltypické metafory?

Po tretie, čo je vlastne história? Teória, interpretácia alebo teória skĺbená s interpretáciou? Nie je importovanie konštruktivistických tendencií, ktoré si vypo-

92 S. G. PAYNE, *The History*, s. 9.

93 Na tomto mieste nie je z rozsahových dôvodov možné spomenúť všetky argumenty Griffinových kritikov. Najzávažnejšie z nich však syntetizuje citovaný zborník *Fascism Past and Present,* resp. práce autorov, ktorí v ňom publikovali. Výrazným oponentom téz R. Griffina je pomerne okrajová skupina západných marxistických historikov, reprezentovaná najmä Daveom Rentonom. Pozri jeho monografiu Dave RENTON, *Fascism: theory and practice*, London 1999.

žičiavame od iných sociálnych disciplín, iba maskovaním našej neschopnosti vystačiť si pri analýze fašizmu výhradne postupmi a metódami práce historika? A to najpodstatnejšie – dokážu ich tieto abstraktné konštrukty plnohodnotne suplovať tak, aby nedošlo k degenerácii sémantických významov historických pojmov?

Bezvýhradné prijatie Griffinovej koncepcie je dvojsečnou zbraňou. Na jednej strane historikom ponúka mimoriadne užitočný prostriedok pre komparatívny prístup, ako sme to produktívne dokázali na príklade pátrania po spoločných menovateľoch Národnej obce fašistickej a Rodobrany – dvoch zoskupení, ktoré síce vyrástli v tom istom štáte, ale v mierne odlišnom politickom, kultúrnom i mentálnom prostredí. Vo svetle Griffinovho konceptu sa obe organizácie z ideologickej stránky javia ako jasne fašistické, hoci historiografia v tejto základnej otázke nebola (a dodnes nie je) úplne jednotná, obzvlášť v prípade Rodobrany. Pravda, Slovensko sa v dvadsiatych rokoch nenachádzalo v žiadnej medzigalaxii a tvrdiť, že internacionálna esencia fašizmu jeho politickú scénu skrátka obišla, je buď naivné alebo účelové.[94] Na druhej strane však nemožno spustiť zo zreteľa faktickú pripomienku, že absolutizácia abstraktných teoretických rámcov nutne vedie k odchýleniu sa od čo najvernejšieho zobrazenia dobovej reality (a tu nemám na mysli Rankeho nekritické vyobrazovanie reality v duchu hesla „wie es eigentlich gewesen ist", ale kritickú, uvažujúcu historiografiu, hoci vychádzajúcu zo zásady *ad fontes*). Podľa Griffinovho kľúča by napríklad za fašistickú organizáciu mohla byť považovaná nielen Rodobrana, ale svojím spôsobom aj HSĽS a tiež niektoré ďalšie československé strany. Pri takto formulovanom pohľade musí pred historikom s veľkým otáznikom zákonite vyvstať škrípajúca téza, či slovenský národnoemancipačný pohyb v prvej ČSR bol priamočiarym pokračovaním pohybu z „dlhého" 19. storočia alebo bol vlastne iba formou fašistickej revolúcie. Model Nového konsenzu teda nie je šťastné aplikovať v jeho koherentnej podobe pri celkovej typizácii organizácií, avšak môže poslúžiť ako veľmi inšpiratívny inštrument pre teoretickú analýzu ich ideológií a mobilizačných komponentov programu jednotlivých hnutí. Vzhľadom na infláciu pojmu *fašizmus* povojnovou socialistickou historiografiou, ktorá ním evokovala

94 Exilový historik František Vnuk napríklad fašistický charakter Rodobrany popiera a považuje ho za konštrukt „Čechov, Čechoslovákov a komunistov". F. VNUK, *Mať svoj štát,* s. 43. Na ďalších stranách svojej knihy z taktických pohnútok (v záujme bagatelizovať charakter Rodobrany) o fašizme zľahčujúco konštatuje: „Ako každý nový politický smer, fašizmus mal svoje dobré i zlé stránky. Jeho praktické používanie v Taliansku ukazovalo, že dobré stránky prevažujú zlé. Do chaotických a zaostalých pomerov prinášal poriadok i modernizáciu. A robil to bez krviprelievania a bez orgií násilenstva a zloby." *Tamtiež,* s. 47. Takýto pomerne zarážajúci hodnotiaci úzus je príznačný aj pre ďalšie Vnukove práce, týkajúce sa autonomistického hnutia.

amorfné, no interpretačne a hodnotovo jasne mantinelované asociácie, si zrejme ideáltypický prístup minimálne medzi slovenskými historikmi v dohľadnej dobe veľa priaznivcov nenájde. V slovenskej historiografickej kultúre ešte stále silne dominuje náchylnosť vytvárať národný príbeh dejín, bez výraznejšieho úsilia o osvojenie si konštruktivistických prístupov, rešpektujúcich depolitizáciu terminológie ako východiska pre heuristické účely.[95] Nie je vylúčené, že v budúcnosti práve na pozadí objasňovania vzťahu *fašizmus – Slovensko (Československo)* bude prebiehať mimoriadne zaujímavá diskusia o samotnom metodologickom charaktere historiografie ako takej.

95 Michal Kšiňan na túto diverzifikáciu metodologických prístupov slovenských historikov poukazuje na pozadí sporu politiky a histórie a diskusií v slovenskej historiografii posledných rokov. Vychádzajúc z členenia Lászlóa Vörösa popri konštruktivistických (sociálnych) historikoch striktne rozlišuje medzi národnými a nacionalistickými historikmi. Zatiaľ čo „národní historici" vykresľujú príbeh národných dejín bez snahy o ich účelovú interpretáciu, pridŕžajúc sa zväčša princípu *ad fontes,* „nacionalistickí historici" si najskôr stanovujú zámer a až následne (hoci navonok seriózne, za dodržania všetkých postupov historikovej práce) skladajú mozaiku, ktorá im ho potvrdzuje. Bližšie pozri Michal KŠIŇAN, *Politika vs. história? Diskusie v slovenskej historiografii,* Historický časopis, roč. 62, 2014, č. 1, s. 91–113.

Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology of the National Fascist Community and the Nation's Defense

ANTON HRUBOŇ

The paper is one of the first ever contributions to the issue of revealing faces of fascism in interwar Czechoslovakia with a help of a new theoretical approach defined by "the New Consensus" platform. It uses a broad heuristic basis and on the "Case Czechoslovakia" tries to discuss strengths and weaknesses of Roger Griffin's methodological tool. Author reflects the international debates on fascism within past decades and brings inspirational remarks on further redefining of the radical political stream born in the 20th century.

The preface of paper briefly analyzes a history of comparative fascist studies from 1960s up to the present. In an effort to bring a "fresh breeze" to a quite static discussion on fascism in the Czech Republic and Slovakia, author's main aim is to debate whether fascism was exclusively Italian specificity or, according to Griffin, an international phenomenon which in various national permutations existed outside Apennine peninsula as well. Author does not wish to prove Griffin's model of generic fascism suggestively, but to use the concept only for heuristic and comparative purposes. Thus the presence of "palingenetic myth" in the ideology of the National Fascist Community and Rodobrana represents the core problem which he pays attention to.

The National Fascist Community (*Národná obec fašistická* – NOF) was the most notable fascist party in interwar Czechoslovakia. The NOF was founded in March 1926 as a result of a merger process of minor fascist and nationalistic movements. Though it has often been considered to be a "Czech party", the NOF representatives always emphasized its nationwide and Slavic character. The party rooted mainly in the Czech Lands, however, from the beginnings fascists tried to expand their membership base in Slovakia as well. Their starting position was not the best. In the second half of the 1920s right-wing parties like Hlinka's Slovak People's Party (*Hlinkova slovenská ľudová strana*), Republican Party of Agricultural and Smallholder People (so-called *Agrárna strana*) or Slovak National Party (*Slovenská národná strana*) had a stable number of supporters yet. Thanks to the similar shared nationalistic values the NOF had been attempting to attract an electorate of more traditional parties to its side. These attempts had not been bringing success for

a long time. Fascist had been failing to find an appropriate platform which could have reached a feedback within the Slovak society. Their radical ideas counted on dissolving all political parties and parliament, suppressing German, Hungarian and especially Jewish influence in politics, economy and public life, fundamental reforms of state administration, etc. Inexplicit ideology of the NOF lacking "Slovak program" without clarifying an attitude towards the question of autonomy for Slovakia and other important aspects showed to be one of the main reasons why fascist never gained more support than just a little over 2% in 1935 general elections. Apart from this failure the ideology of the NOF fully matched with Griffin's definition of fascism (fascist organization). The NOF tended to use a motive of their leader Radola Gajda, former general of Czechoslovak legions in Russia during the World War I, who, in accordance with the fascist's rhetoric, was "the chosen one" to redeem the Czechs and Slovaks again and to deliberate them out of "foreign captivity" represented by influential minorities in Czechoslovakia. The same applied to Slovak *Rodobrana* whose spiritual father, Professor Vojtech Tuka, combined popular nationalistic slogans with motives deeply influenced by Catholic dogmas, romanticism and martyrdom to create an extraordinary ideological concept, most similar to the Romanian *Iron Guard*.

Author, based on his research, considers both movements as revolutionary and fascist in the sense of Griffin's theory. Though he appreciates Griffin's model as very helpful for comparative studies and scholar discourse, he argues that an "ideal-type approach" and a concept of generic fascism cannot be absolutised due to its diversion from the social reality which might lead to degradation of historical terminology – not just in case of fascism but other terms like communism, democracy, totalitarianism, etc. as well.

český časopis historický

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. et Mgr. Kateřina DUFKOVÁ
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
katerina@dufka.com

Mag. Alma HANNIG
Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Institut für Geschichtswissenschaft, Konviktstr. 11, D-53113 Bonn
hannig@uni-bonn.de

PhDr. Anton HRUBOŇ
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Katedra histórie, Tajovského 40, SK-974 01 Banská Bystrica
hrubon@gmail.com

Doc. Mgr. Jiří KUBEŠ, Ph.D.
Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historických věd
Studentská 84, 532 10 Pardubice
Jiri.Kubes@upce.cz

Prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., dr.h.c.
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

Doc. PhDr. Magdaléna POKORNÁ, CSc.
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
pokorna@hiu.cas.cz

Mgr. Marek VLHA, Ph.D.
Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav,
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
marek.merops@gmail.com

Prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc.
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
zemlicka@hiu.cas.cz

Milan Hlavačka – Pavel Cibulka a kol.
SOCIÁLNÍ MYŠLENÍ A SOCIÁLNÍ PRAXE V ČESKÝCH ZEMÍCH 1781–1939
Ideje – legislativa – instituce
(Řada A – Monographia, sv. 54)
Historický ústav, Praha 2015, 642 s., ISBN 978-80-7286-241-2

Tato monografie může sloužit jako přehledová příručka, která přináší základní informace o ideové lince sociálního myšlení v česko-rakouském prostoru, chudinském a sociálním zákonodárství a také o konkrétním institucionálním fungování chudinských a sociálních opatření v západní části habsburské monarchie a následně i v Československu v období od josefínských reforem do vypuknutí druhé světové války.

Redakce
Vedoucí redaktoři | *Editors-in-chief:*
Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK
Výkonný redaktor | *Managing Editor:*
Sixtus Bolom-Kotari
Vědecká rada | *Scientific Board:*
Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička
s redakčním kruhem | *with Editorial Board:*
Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka
Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board*:
Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | ***Design:***
Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | ***Published by the Institute of History, Prague***
Adresa | *Address:*
Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241
E-mail: cch@hiu.cas.cz
Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha Suchdol.

Přijímání objednávek | ***Distribution:***
Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.
Distribuce pro Slovensko:
Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,
SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remainig areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):
Kubon and Sagner, Postfach 340108,
D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.
Toto číslo vyšlo v červnu 2015.
Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS
http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep
http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften
http://cejsh.icm.edu.pl
http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky
http://www.proquest.com

ISSN 0862-6111